ВІННИЦЬКИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ
УНІВЕРСИТЕТУ «УКРАЇНА»

Кафедра соціальних технологій

Пояснювальна записка
до дипломної роботи

на здобуття освітнього ступеня «магістр»

на тему:

«СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЮРИДИЧНОЇ СФЕРИ»

Виконала: здобувач 2-го курсу, групи ЗПЛ-19-2м-vn
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
Спеціальності 053 «Психологія»
_____ Самородова Олена Петрівна
(підпис)

Керівник:_____ к.пед.н.,проф.Заброцький М.М.
(підпис)

Рецензент _____ к.психол.н. Педоренко В.П.
(підпис)

Дипломна робота допущена до захисту рішенням кафедри соціальних технологій
Протокол № __ від «__»_____ 20___ р.
Завідувач кафедри _____ к.пед.н., доц. Костенко Н.І.
(підпис)

Вінниця 2023

Зміст

Вступ 3

Розділ І. Теоретико-методологічні засади дослідження професійної компетентності фахівця 8

1.1. Професійна компетентність фахівця як психологічна проблема 8

1.2. Особливості професійної діяльності фахівця юридичної сфери та структура його професійної компетентності 11

Висновки до першого розділу 22

Розділ ІІ. Експериментальна перевірка сформованості професійної компетентності у майбутніх фахівців юридичної сфери 24

2.1. Модель професійної компетентності спеціаліста юридичної сфери діяльності 24

2.2. Методика дослідження професійної компетентності майбутніх юристів 30

2.2. Констатація розвитку професійної компетентності здобувачів освіти юридичних спеціальностей 34

Висновки до другого розділу 64

Розділ ІІІ. Психологічний розвиток та формування професійної компетентності майбутніх юристів 67

3.1. Впровадження програми фасилітації становлення професійної компетентності майбутніх юристів 67

3.2. Реалізація програми формувального експерименту та аналіз її результативності 71

Висновки до третього розділу 79

Висновки 81

Список використаних джерел ..... **Помилка! Закладку не визначено.**

Додатки ..... **Помилка! Закладку не визначено.**

Вступ

Актуальність дослідження. Нині в Україні проводяться реформи в усіх сферах життя суспільства, зокрема і в судовій системі. Ефективна судова система базується на засадах незалежності, доступності, верховенства закону, неупередженості та професіоналізму юристів різних спеціальностей. На цьому історичному та політичному тлі питання формування фахової компетентності майбутніх посадових осіб, які працюють у правовій та судовій системі української держави, має величезне значення. Від майбутніх юристів багато в чому залежить, чи стане Україна корумпованою і відсталою країною, що перебуває в процесі реформ, чи легітимною і сучасною державою.

Проблеми формування професійної культури майбутніх юристів докладно вивчені та висвітлені у працях (В.Л.Васильєв, А.Е.Жалинський, С.Д.Максименко, В.В.Романов, М.М.Сілкін, О.М.Столяренко, Ю.В.Чуфаровський та ін.), виокремлені соціально-психологічні чинники становлення комунікативної культури майбутнього юриста в процесі професійної підготовки (А.В.Білоножко, С.Л.Вишневська, В.М.Карташов, Б.І.Пугинський, В.В.Романов та ін.). Також дослідженою є проблематика формування психологічної готовності майбутніх юристів до виконання професійної діяльності (А.М.Бражнікова, А.В.Дулов, Н.О.Євдокімова, Н.В.Львова, О.В.Топчійтаін.).

У науковій царині існує значний масив праць з проблеми підготовки юристів у вищих навчальних закладах та з проблеми підвищення кваліфікації фахівців. Серед них є праці видатних психологів, педагогів та юристів. (Н.Ф.Аргани, О.С.Губарєвої, В.Ф.Єнгаличова, Л.М.Карамушки, В.В.Клименка, В.А.Костенка, Г.С.Костюка, Г.В.Ложкіна, С.Д.Максименка, В.О.Моляко, В.О.Смірнова, Ю.М.Швалба, М.І.Шермана та ін.). Однак дотепер структура професійної компетентності юристів залишається незрозумілою, а методи формування професійної компетентності фахівців, що враховують як змістовні, так і аксіологічні аспекти діяльності юристів, недостатньо

опрацьовані. Ба більше, практично відсутні наукові розробки, що стосуються проблеми формування професійної компетентності юристів різних спеціалізацій з різними когнітивними стилями професійної діяльності. На жаль, питання щодо психологічних чинників, особливостей та умов формування професійної компетентності майбутніх юристів також не стали предметом спеціального дослідження, зокрема емпіричного. Тому у зв'язку з недостатньою розробленістю цієї проблеми та її актуальністю на сучасному етапі розвитку суспільства було обрано такі теми дослідження.

Об'єктом дослідження є професійна компетентність майбутніх фахівців юридичної сфери.

Предметом дослідження є психологічні чинники, особливості та психолого-педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх фахівців-юристів.

Метою дослідження є психологічне обґрунтування чинників, характеристик і психолого-педагогічних умов професійного становлення майбутніх юристів.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що формування професійної компетентності майбутніх юристів значно покращується за психолого-педагогічних умов, які створюються спеціальною системою фахової підготовки, що реалізує структурні компоненти професійної компетентності студентів, і що визначальним фактором у досягненні високої професійної компетентності майбутніх юристів є набуття особистісних якостей, зокрема толерантного ставлення до клієнта, емоційної гнучкості та ін..

Мета та гіпотеза дослідження визначають наступні його ***завдання:***

1. Охарактеризувати особливості становлення професійної компетентності та визначити психолого-педагогічні умови становлення професійної компетентності у майбутніх фахівців юридичної сфери діяльності.

2. З урахуванням специфіки юридичної діяльності узагальнити структурно-функціональну модель становлення професійної компетентності майбутніх юристів.

3. На основі емпіричного дослідження визначити психологічні чинники становлення професійної компетентності майбутніх юристів.

4. На основі структурно-функціональної моделі розробити тренінгову програму становлення професійної компетентності майбутніх юристів та апробувати цю програму у формувальному експерименті.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали теорія структури особистості (К.К.Платонов), концепції та теорії розвивального навчання (В.В.Давидов, Б.Д.Ельконін, А.К.Маркова, В.В.Репкін, В.В.Рубцов та ін.), теоретичні положення щодо організації професійної освіти та професійної діяльності (Г.О.Балл, В.Л.Зливков, Л.М.Карамушка, В.В.Клименко, Є.О.Климов, Г.В.Ложкін, В.А.Семиченко, М.Л.Смульсон, Т.М.Титаренко, Н.В.Чепелєва, В.Д.Шадріков, Ю.М.Швалб та ін.), положення про сучасний стан та впровадження компетентнісного (А.В.Кайдаш) й інформаційного (М.І.Шерман) підходів у навчанні студентів юридичних спеціальностей (С.Л.Вишневська, Н.О.Євдокімова, В.Ф.Єнгаличов, В.М.Карташов, Н.В.Львова); теорії та концепції становлення професійної компетентності фахівця (Г.В.Ложкін, С.Д.Максименко, А.К.Маркова, М.В.Фірсов, М.І.Д'яченко, Л.М.Карамушка, Г.С.Костюк, В.О.Моляко, О.О.Прохоров, Ю.М.Швалб, Н.В.Чепелєва та ін.); концепції, що висвітлюють структуру професійної компетентності юриста (Д.О.Александров, Н.О.Євдокімова, Р.В.Каламаж, О.М.Столяренко, О.В.Топчій, О.К.Черновський); теоретико-прикладні основи організації навчальної діяльності майбутніх юристів з метою становлення їх професійної компетентності (В.Л.Васильєв, А.Е.Жалинський, О.Ф.Конуп, І.М.Охріменко).

Методи та методики дослідження. Для розв'язання поставлених в дослідженні завдань використано комплекс теоретичних та експериментальних методів:

– *теоретичні методи:* вивчення та аналіз психолого-педагогічної, філософської та методичної літератури з проблеми, узагальнення, систематизація, теоретичне моделювання;

– *емпіричні методи:* психолого-педагогічний експеримент, бесіда, спостереження, анкетування, метод експертних оцінок, рангування, контент-аналіз, методи активного соціально-психологічного навчання (навчально-рольові, ділові ігри тощо),

– *статистичні методи:* факторний, кореляційний аналіз, семантичний диференціал, t-критерій Ст'юдента.

Організація та експериментальна база дослідження: у експериментальній роботі взяли участь 82 студенти юридичного напряму підготовки Університету «Україна» та Вінницького інституту Університету «Україна». Дослідження проводилося в чотири етапи: теоретичний аналіз проблеми, констатувальний етап дослідження, формувальний експеримент, контрольний експеримент.

Надійність та вірогідність результатів дослідження. Методологічне підґрунтя і теоретична обґрунтованість першого положення, забезпечена вибором методів дослідження, що відповідають темі, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісного та якісного опрацювання даних і застосуванням математико-статистичних методів під час оцінювання результатів дослідження.

Наукова новизна та теоретичне значення роботи полягає в тому, що визначено та емпірично досліджено зміст і структуру професійних компетентностей майбутніх фахівців-юристів. Охарактеризовано структурно-функціональні моделі професійної компетентності студентів-правників та запропоновано додаткові функції професійної компетентності юристів. Виокремлено концептуальні засади професійної компетентності майбутніх юристів. Виявлено психологічні чинники та особливості професійної компетентності студентів-юристів.

Практичне значення дослідження визначається розробкою та впровадженням програми психологічного тренінгу «Становлення професійної компетентності майбутніх фахівців юридичної сфери» та реалізацією системи корекційно-розвивальних занять, метою яких є набуття студентами професійної компетентності.

Апробація результатів дослідження. Результати магістерського дослідження доповідались та обговорювались на V психологічному науково-практичному форумі «Сучасні тенденції психології та психотерапії: досвід та перспективи» та на XXIV науково-практичній конференції «Наука і навчальний процес»

Структура та обсяг магістерської роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків. Основний текст викладено на 96 сторінках.

Розділ І. Теоретико-методологічні засади дослідження професійної компетентності фахівця

1.1. Професійна компетентність фахівця як психологічна проблема

Поняття професійної компетентності, хоч і не є новим у царині психології, все ж таки викликає неоднозначні розуміння і трактування. Проте не викликає сумнівів, що на даному етапі суспільству потрібні випускники, готові до подальшої життєдіяльності, здатні ефективно розв'язувати як особисті, так і професійні проблеми [95; 30].

Останнє відповідає комплексній європейській парадигмі освіти, в якій велике значення надають не тільки набутим знанням і навичкам, а й особистісним якостям, які позначаються поняттями «компетенція» і «компетентність».

Педагогічний процес у вищих навчальних закладах має забезпечувати підготовку компетентних фахівців, що володіють усіма необхідними компетентностями, які допомагають фахівцям визначити, які способи діяльності вони опанували, до чого готові, як їм слід удосконалюватися тощо. Компетентнісний підхід характеризується особистісно-діяльнісним аспектом і має практичну, прагматичну та гуманістичну спрямованість. Зокрема, у Декларації Болонського процесу, ухваленій Радою Європи, наголошується на практичній спрямованості та підкреслюється важливість розуміння не лише того, що людина знає та вміє, а й того, що і як вона має робити для досягнення високих освітніх результатів [33]. Іншими словами, компетентнісний підхід робить акцент на практико-орієнтованих, практичних, нормативних, предметних і професійних аспектах освіти.

Загалом компетентнісний підхід являє собою набір загальних принципів організації цілей навчання, добору та парадигматизації змісту освіти, організації навчального процесу та оцінювання досягнутих теоретичних і практичних результатів.

У психології також зазначається, що компетентнісний підхід – це підхід, орієнтований на результати навчальної діяльності, де головним результатом є не обсяг засвоєної інформації, а здатність діяти в різноманітних проблемних ситуаціях, у тому числі й нетехнічного характеру [68]. При цьому характеристики навчальних проблемних ситуацій залежать від специфіки навчального закладу та видів діяльності, визначених освітніми стандартами для даної конкретної спеціальності. Компетентнісний підхід також часто розуміється як спроба адаптувати зміст професійної освіти до потреб ринку праці. Найскладніше розуміння компетентнісного підходу полягає в тому, що результати навчальної діяльності визнаються такими, що мають суттєве значення поза межами системи освіти, в парадигмі світової спільноти або діалогу культур цивілізацій [88].

Окремі питання компетентнісного підходу в умовах професійного навчання знайшли своє відображення в роботах С.Я.Батишева [17], Е.Ф.Зеєр [22], А.К.Маркової [26], А.М.Новикова [42], Н.А.Переломової [54], М.М.Поташника [64], В.А.Сластьоніна [99] та інших. Узагальнюючи всі ці дослідження, які тою чи іншою мірою стосуються дослідження компетентнісного підходу в навчальному процесі вищих навчальних закладів, можна виокремити основні етапи його розвитку.

«Компетенція» та «компетентність» мають різні значення. Тлумачний словник іншомовних слів описує поняття «компетенція» як компетентність, тобто особу, наділену певними повноваженнями, що, своєю чергою, свідчить про певну особисту компетенцію. Таким чином, кожен вид компетенції, зокрема й професійної, включатиме в себе кілька компетенцій. У межах компетентнісного підходу можна виокремити кілька основних напрямів для визначення природи та структури професійної компетентності. Перший напрям ми називаємо когнітивним. Зокрема, В.М. Шепель [58] включає у визначення компетенції знання, уміння, досвід, теоретичну і практичну підготовку до використання набутих знань, умінь і навичок. Ми вважаємо, що інші визначення компетентності, які є в науковій літературі (В.Ландшеєр [86],

П.В.Сімонов [96], М.А.Чошанов [106] та ін.), не суперечать даному визначенню, але, в той же час, не повною мірою відображують його сутність.

Зокрема, П.В.Сімонов [96] говорить про потенційну готовність індивідів до розв'язання проблеми з повним розумінням суті справи. Водночас науковці не розкрили зміст цієї готовності. Іншими словами, залишається незрозумілим, які елементи компетенції є домінантними, а які – додатковими. Науковець М.А.Чошанов [106], в свою чергу, виокремлює лише змістовий (знання) та процесуальний (вміння) компоненти компетентності, що не дає повне висвітлення компетентності як особистісного утворення (Додаток А). Також В.Ландшеєр [86] під компетентністю розуміє знання в широкому розумінні, тобто процес ефективного розв’язання задачі, здатність адекватно, швидко та якісно виконати цю діяльність тощо.

У психології загальноприйнятою є точка зору, згідно якої поняття «компетентність» включає знання, вміння та навички здійснення навчальної діяльності (Г.О.Балл [8], О.Ф.Бондаренко [14], А.П.Журавльов [17], Л.М.Карамушка [24], Н.Ф.Тализіна [38], Р.К.Шакуров [51], Є.Є.Щербакова [62] таін.). Зокрема, Л.М.Мітіна [23; 24] вструктурі професійної компетентності вчителя виділяє окремі підструктури: операційну (знання, вміння, навички та способи здійснення педагогічної діяльності) та комунікативну (знання, вміння, навички та способи здійснення міжособистісного спілкування).

У когнітивному напрямі компетентність означає здатність мобілізувати свій професійний потенціал (знання та досвід) у конкретній ситуації.

Інший напрям досліджень професійної компетентності – структурний. У цих дослідженнях підкреслюється структурна унікальність професійної компетентності, тобто те, що професійна компетентність складається зі специфічних компетенцій, які потрібні фахівцям у тій чи іншій галузі діяльності.. Наприклад, науковці (В.О.Болотов [3], В.С.Ледньов [19], Н.Д.Нікандров [19], М.В.Рижаков [19], Г.К.Селевко [29]) наголошують на тому, що компетентнісний підхід підкреслює практичну спрямованість

компетенцій і створює парадигму співвідношення знань і дій у сфері міжособистісної взаємодії.

Отже, важливими вважаються такі три аспекти процесу навчання: когнітивний (знання, уміння та навички), операційний (уміння застосовувати знання, уміння та навички на практиці), акмеологічний (набуття професійно важливих особистісних якостей і прагнення до особистісного вдосконалення) та аксіологічний (самовизначення цінностей). Водночас очевидно, що виявлення і розвиток професійно важливих якостей особистості, реалізація і стимулювання мотивації досягнення, безперервне особистісне зростання і вдосконалення, набуття спеціальних знань, умінь і навичок відбуваються не спонтанно, а в процесі навчання у виші та під час професійної підготовки. Тому основним чинником, що сприяє формуванню професійної компетентності фахівців, є процес професійної підготовки у вищій школі.

1.2. Особливості професійної діяльності фахівця юридичної сфери та структура його професійної компетентності

Особливості та характеристики, специфіка професійної діяльності юристів тощо досліджені в роботах багатьох авторів (В.Л.Васильєв [6], Н.О.Євдокимова [15], А.Е.Жалинський [16], В.В.Романов [81], М.М.Сілкін [94] та ін.). З аналізу публікацій можна дійти висновку, що професійна діяльність адвокатів містить у собі різноманітні дії, як-от спілкування з громадянами, які звертаються по допомогу, юридичні консультації, профілактичні бесіди, адміністративний аналіз злочинів, бесіди, допити та очні ставки під час оперативно-розшукових заходів. Кожен із перелічених актів відображає особливості професійної діяльності адвокатів.

Існує два види поведінки адвокатів: домінуюча та особлива. Домінуюча поведінка пов'язана з основними завданнями і в юридичній діяльності означає різні форми реалізації повноважень і обов'язків юриста в межах його повноважень і відповідно до норм права. Для адвокатів, які є співробітниками

правоохоронних органів, специфічними слідчими діями є: огляд місця події, допити, очні ставки, слідчі експерименти тощо, оперативні дії, розшукові дії, профілактичні дії та дії, спрямовані на забезпечення громадської безпеки. Ці акти є нормативними, і їх опанування є обов'язковим для відповідних фахівців правоохоронних органів [6; 21; 25; 77].

Однак слід зазначити, що, незважаючи на те, що професійні юридичні дії вчиняються всіма, хто працює в цій спеціалізованій галузі, одні правники обмежуються формальними, нормативними та процесуальними актами, а інші вчиняють допоміжні дії, що створюють сприятливі умови для реалізації домінуючої процедури. Так, допит може проводитися в суворій відповідності з процедурою, обмежуючись лише реалізацією того, що передбачено КПК РФ, а може доповнюватися вивченням психологічних особливостей допитуваного, спостереженням за його психічним станом, встановленням психологічного контакту, правомірним психологічним впливом тощо. В останньому випадку, очевидно, результати допиту будуть кращими [34].

Тому юристам рівною мірою, як і співробітникам правоохоронних органів, необхідно володіти психологічними прийомами суто правового характеру, а також умінням процесуально проводити слідчі дії, операції, обшуки та інші нормативні акти. Неабиякий внесок у вивчення психологічних особливостей юридичної діяльності зробили В.Л.Васильєв [10], А.Е.Жалинський [15; 16], М.І.Єнікеєв [24], М.М.Сілкін [29], Ю.В.Чуфаровський [49] та ін.

Аналіз психологічних особливостей становлення професійної компетентності передбачає розгляд самого поняття «юридична діяльність». Так, Б.І.Пугинський [75] пропонує розуміти правову дію як сукупність дій державних органів, конкретних організацій і громадян, спрямованих на створення та реалізацію правових норм з використанням різноманітних правових інструментів для розв'язання політичних, економічних і соціальних проблем.

Здійснивши ряд емпіричних досліджень юридичної діяльності, В.М. Карташов [58] стверджує, що право – це посередник, тобто трудова, адміністративна, державно-політична діяльність компетентних органів, спрямована на виконання соціальних завдань і функцій (таких, як ухвалення законів, здійснення правосуддя, припис законів) і задоволення тим самим як загальносоціальних, так і індивідуальних потреб та інтересів громадян. Під ним однозначно розуміється діяльність.

Юридичну діяльність В.В.Романов [81] виокремлює низку чинників, що зумовлюють характер юридичної діяльності, а саме: правова регламентація (нормативність) професійної поведінки та рішень; владно-примусовий характер мандата працівників правоохоронних органів; екстремальний характер правозастосовної діяльності правників, особливо працівників суду, прокуратури, податкових органів і міліції.

Таким чином, у психологічній літературі юридичну діяльність розглядають переважно як жорстке і регламентоване виконання всіх тих, хто зобов'язаний здійснювати цю діяльність відповідно до встановлених законом процедур.. У зв’язку з цим, цікавим видається підхід, запропонований А.Е.Жалинським [15; 16]. На думку науковця, поняття «професійна діяльність юриста» має обов’язково відображати суб’єктність діяльності, і, разом з тим, юридична діяльність має здійснювати за певними законами. У змісті цього підходу можна побачити суттєве протиріччя між «суб’єктністю» та «регламентованістю», вихід із якого А.Е.Жалинський [15; 16] пропонує шукати саме в професійній компетентності та професійній культурі юриста.

При цьому А.Е.Жалинський вказує на те, що засоби юридичної діяльності – досить різноманітні, і класифікувати їх важко. Так, А.Е.Жалинський виділяє п’ять груп засобів, за допомогою яких здійснюється юридична діяльність: процедурні, змістові, образні, управлінські та технічні тощо.

Досліджуючи можливості розвитку професійно важливих якостей юристів, А.М.Бражнікова [5] зазначає, що юристи можуть сформувати досить

повне уявлення про те, що вони мають робити, які матеріали і в яких ситуаціях готувати, кому їх надавати, якими мають бути результати їхньої юридичної діяльності тощо..

Юридичні завдання професійної правничої діяльності також формуються на основі аналітичних дій, які виконує фахівець, і припускають виконання певного алгоритму діяльності, який включає уявлення про цілі, яких повинен досягти правник, розуміння способів досягнення цих цілей, виконання етапів розв'язання конкретного завдання, що містить у собі огляд умов.

М.М. Сілкін [94] описує юридичні задачі так: правотворчі задачі, спрямовані на забезпечення усунення прогалин у чинному законодавстві; задачі, спрямовані на виявлення правових норм стосовно заздалегідь визначених цілей; організаційно-правові задачі, спрямовані на виявлення конкретних неявних ресурсів, необхідних для реалізації поставлених цілей та організаційного забезпечення; задачі зі сприяння реалізації й організаційного супроводу майбутньої діяльності; задачі з обґрунтування необхідних дій, які необхідно здійснити для реалізації поставлених цілей; задачі з обґрунтування необхідних заходів.

Слід зазначити, що основним завданням психології юридичної діяльності А.М.Бражнікова [5], як й інші науковці, вважає виявлення раціональних співвідношень між суб’єктністю прийнятих рішень і вимогами, що продиктовані професією юриста.

Для побудови моделі нашого дослідження, тобто професійної компетентності юристів, необхідно проаналізувати зміст структурних компонентів юридичної діяльності.. Як зазначає В.В.Романов [81], характерним для всіх видів юридичної діяльності є те, що її основні структурні елементи притаманні і слідчій, і прокурорській, і судовій, і правоохоронній діяльностям. Так, В.В.Романов [81], виділяє чотири основних підструктури юридичної діяльності: пізнавально-прогностичну (когнітивну), організаційно-управлінську, виховну та комунікативну. Однак, вказує науковець, залежно

від особливостей того чи іншого виду діяльності, значущість кожної окремо взятої підструктури дещо змінюється.

Пізнавально-прогностичну (когнітивну) підструктуру юридичної діяльності В.В.Романов [81] характеризує як процес пізнання, який має місце у розслідуванні злочинів, вивченні причин вчинення правопорушення, у розробці рекомендацій щодо усунення цих причин, у процесі розв’язання цивільно-правових спорів.

На думку В.В.Романова [81], характерною особливістю пізнавальних процесів, що здійснюються представниками юридичної професії (слідчими, суддями, адвокатами тощо), є те, що юристи як основні пізнавальні об'єкти розглядають події минулого. При цьому ці події, як правило, супроводжуються важливими процесами в сьогоденні, аналізуючи які, слідчі та судді виявляють зв'язки з минулими фактами, і ці зв'язки ретроспективно визначають характеристики подій, що відбулися в минулому. Водночас В.В. Романов [81] звертає увагу на те, що пізнавальна діяльність слідчого більшою мірою характеризується особливостями безпосереднього зорового впізнавання об'єкта, тоді як судді та адвокати здебільшого досліджують уже визначені слідчим ситуації і лише підтверджують їх.

На думку А.В. Дулова [18], важливим компонентом когнітивної підструктури юридичної діяльності є прогнозування, тобто передбачення перебігу та результатів діяльності, особливість планування майбутніх дій. Іншою особливістю когнітивної підструктури юридичної діяльності є фіксація отриманих результатів у певній процесуальній формі, тобто виконання впорядкованих і документованих дій.

Аналізуючи характер пізнавального процесу, здійснюваного в діяльності юристів, В.В. Романов [81] перелічує перелік когнітивних підструктур юридичної діяльності. Романов [81] перелічує кілька відмінних ознак: чітка законодавча регламентація пізнавального процесу (як самої пізнавальної процедури, так і фіксації її перебігу та результатів); ретроспективний характер пізнавального процесу, об'єктом вивчення якого є

не лише реальні події минулого, а й реальні події; негативний характер об'єкта пізнання у вигляді наслідків злочинних діянь; уявне моделювання подій минулого; впорядкованість процесу пізнання; доказовий і викривальний характер процесу; доказовий характер процесу; доказовий характер і доказовий характер.

Наступний підструктурний елемент юридичної діяльності, про який згадує В.В. Романов [81], - організаційно-управлінський. Цей учений стверджує, що ефективність професійної діяльності юриста багато в чому залежить від правильного розв'язання організаційних проблем, які відіграють домінуючу роль у цій діяльності. Уміння працювати з людьми - найважливіша якість, яку необхідно розвивати всім юристам. Особливо важлива ця якість для юристів, які обіймають також керівні посади, що, крім розвитку громадських контактів і міжособистісних стосунків, потребують від них ефективного розподілу обов'язків між підлеглими, координації робочих завдань, управління перебігом роботи тощо. Тому, крім глибоких професійних знань і досвіду, багато юристів, особливо керівники, повинні володіти такими організаторськими здібностями, як активність, винахідливість, уміння виокремлювати ключові проблеми, рішучість, самостійність, відповідальність за свої дії та здатність передбачати наслідки ухвалених рішень [100].

В.Л. Васильєв [6] підкреслює важливість комунікативного аспекту та особливості професійного юридичного спілкування і зазначає, що комунікативний елемент у діяльності юриста є одним із домінуючих. Слідчі повинні, насамперед, володіти неабиякими здібностями переконувати співрозмовників. Це пов'язано з тим, що, як правило, професіонали ведуть бесіди в особливо складних, а часто-густо й екстремальних ситуаціях; В.Л. Васильєв [6] визначає комунікативну діяльність як один із найважливіших аспектів професії юриста, що може бути разовим або постійним, здійснюватися в межах судочинства чи на громадських засадах або ні, індивідуальним або колективним, а також незалежно від того, чи має юрист

прямий або опосередкований контакт з іншими особами при виконанні своїх професійних обов'язків.

Ще однією особливістю професійної діяльності юристів є широкий спектр різноманітних професій у правничій сфері, таких як слідчі, прокурори, судді, адвокати, юрисконсульти, нотаріуси, а також їхні помічники та секретарі, які також мають юридичну освіту.

Проаналізувавши наукову літературу, узагальнимо основні характеристики юридичної праці:

- по-перше, юридичні професії вирізняються надзвичайною різноманітністю розв'язуваних завдань. Найчастіше їх можна охарактеризувати як розпізнавання відхилень у соціальній поведінці людей та ухвалення юристами відповідних рішень, що мають суттєве значення для долі людини;

- по-друге, юридична діяльність, що характеризується складністю та різноманіттям, повністю підпадає під правове регулювання. Плануючи свою діяльність, юристи подумки зіставляють свої майбутні дії з нормами права, що регулюють ці дії;

- по-третє, професійна діяльність багатьох юридичних професій передбачає наявність у суб'єктів цієї діяльності особливих повноважень, прав та обов'язків щодо здійснення влади від імені закону.

Психологічні дослідження виявили особливості професійної діяльності юристів:

1. високе відчуття відповідальності в юридичній діяльності (зовнішньої – перед кимось іншим і внутрішньої – перед самим собою). Від порад і рішень юристів залежать долі людей, майнові й немайнові відносини, економічна стабільність, інтереси суб'єктів господарювання та, зрештою, порядок на вулицях і безпека громадян Помилки адвокатів (незаконні арешти, неправомірні вироки, бездіяльність у ситуаціях, які потребують втручання, нерозумна поведінка) можуть негативно позначитися на стані правопорядку і добробуті членів спільноти.

2. У діяльності юристів існують потенційні конфлікти, які часто призводять до стану когнітивного дисонансу. Відомо, що юристи та їхня професійна діяльність перебувають під постійним тиском різних соціальних сил та інтересів.

Робота окремих юристів, діяльність судової системи та правоохоронних органів, функціонування державної спільноти юристів перебувають у певних антагоністичних відносинах із соціальним середовищем. В ідеалі суспільство повинно прагнути до верховенства права та законності, але завжди є сили, які цьому протистоять.

Громадяни прагнуть обмежити повноваження правників для захисту своїх реальних чи уявних прав і водночас вимагають від правників ефективної діяльності, такої як повне розкриття злочинів, швидке правосуддя, доступ до правничої допомоги. Усе це породжує значні конфлікти та компроміси між суспільними та індивідуальними інтересами й особливостями професійної діяльності адвокатів. Адвокатура та юридичні послуги спрямовані насамперед на захист приватних інтересів за одночасного відображення інтересів суспільства. Традиційна структура кримінального та цивільного судочинства також оголює їхній суперечливий характер, а отже, і суперечності в юридичній діяльності.

3. Престижність юридичної діяльності. Ця характеристика юридичної професії має два аспекти. Юристи, як правило, добре впізнавані у своєму соціальному оточенні. Про діяльність юристів зазвичай говорять з повагою. Водночас, як окремі громадяни, таке суспільство досить упереджено ставиться до юристів. Їхня праця не завжди оплачується пропорційно витраченим нервовим і фізичним зусиллям.

Поведінка юристів аналізується дуже ретельно й оцінюється жорстко. Помилки юристів зазвичай піддаються жорсткій, а іноді й необґрунтованій критиці.

4. Інтелектуальна привабливість роботи юристів. Професійна діяльність часто призводить до самозаспокоєності юристів. Вона спонукає професіоналів

шукати істину, досягати успіху, бути кращими і вирішувати проблеми навіть у дуже складних соціальних ситуаціях. Як і в інших видах професійної діяльності, одні фахівці готуються до труднощів і щодня переносять нервові стреси та страхи. Для інших юристів розв'язання складних інтелектуальних завдань може бути досить неприємним аспектом професії. Проте в більшості випадків можливість володіти експертними знаннями, застосовувати їх на практиці та знаходити виходи зі складних ситуацій приносить юристам радість, дає змогу почуватися потрібними, корисними та по-справжньому професійними.

5. Колективний характер професійної діяльності юриста На перший погляд, діяльність юриста індивідуальна. Юристи самі готують усі необхідні матеріали, індивідуально ухвалюють рішення. У всякому разі, значна частина процесуальних документів, законопроектів, клопотань, консультацій і висновків готується одним юристом, навіть якщо він особисто їх не підписує. Насправді ж юристи, в якій би якості вони не виступали, залежать від інших фахівців. По-перше, вони працюють у юридичному секторі, і результати їхньої діяльності забезпечуються діяльністю різних підрозділів. По-друге, судові рішення, зокрема, визначаються діяльністю адвокатів і юрисконсультів, а судові рішення – слідчих і прокурорів. Тому непрофесіоналізм і неефективність в одній ланці системи або в конкретній царині професійної діяльності юриста чинитимуть вельми негативний вплив на індивідуальну професійну діяльність фахівця і на царину професійної діяльності загалом [89].

Як основні функції професійної компетентності юристів Н.В. Львов [24] виокремлює аксіологічну, епістемологічну, конструктивістську, соціально-комунікативну та рефлексивну функції. Аксіологічна функція виокремлює правничу діяльність як реалізацію цінностей особистості, права і держави, усвідомлення суб'єктом свого прагнення до досягнення таких цінностей, як гуманність, істина, справедливість і відповідальність.

Епістемологічна функція полягає в пізнанні права та юридичної діяльності як об'єкта забезпечення правопорядку та реалізації правових норм у різних сферах суспільного й особистого життя; у засвоєнні конкретних знань, пов'язаних із системою правоохоронних і судових органів; в усвідомленні самого правника як суб'єкта професійної діяльності; у виявленні нового в плані сучасних правових здобутків. Вона спрямована на вміння виявляти, описувати та розв'язувати проблеми [67].

Конструктивна функція спрямована на планування й організацію діяльності юристів щодо реалізації та захисту прав і свобод громадян, організацію їхньої роботи за допомогою нормативних документів, освоєння практичних прийомів застосування правових норм у процесі розв'язання конкретних правових ситуацій і складання юридичних документів.

Соціально-комунікативна функція актуалізує особливості професійної юридичної етики та психології ділового спілкування з урахуванням норм національного та міжнародного права, акцентує увагу на соціальних та індивідуальних правах громадян.

Рефлексивна функція забезпечує розуміння й аналіз юристом наслідків своєї діяльності, що передбачає не тільки оцінку та переоцінку своїх дій, а й уміння реконструювати труднощі та виявляти їхні причини [24].

Багато авторів виокремлюють інформаційну функцію юристів, тобто володіння фахівцями певними інформаційними технологіями, розуміння особливостей їхнього використання й уміння критично аналізувати інформацію та рекламу, поширювану в ЗМІ. Сучасні юристи повинні володіти комп'ютерними технологіями збирання, зберігання, оброблення та використання інформації у сфері юридичної діяльності.

У зв'язку з цим дослідник виокремлює в структурі професійної компетентності фахівців у галузі юриспруденції такі компетенції

1. спеціальна компетенція, що являє собою систему психологічних, моральних і діяльнісних станів професіонала і відображає рівень знань, умінь, навичок, досвіду, інформаційної компетентності та інших характеристик,

набутих професіоналами в юридичній сфері. У межах цієї компетенції формується система професійних знань, умінь і навичок, що сприяє формуванню професійної спрямованості особистості та набуттю досвіду розв'язання типових професійних завдань.

2. інтелектуальна компетентність - це особливий тип організації знань і система основних інтелектуальних якостей особистості, таких як ініціативність, креативність, саморегуляція та оригінальність. Інтелектуальна компетентність співробітника правоохоронних органів впливає на успішність його професійної діяльності.

3. комунікативна компетентність - це форма комплексної адаптації та функціональної спрямованості поведінки юриста, в основі якої лежить сукупність комунікативних навичок (мінімальний рівень розвитку комунікативної компетентності) та вмінь (середній рівень комунікативної компетентності). Комунікативна компетентність є умовою успішної юридичної діяльності співробітників правоохоронних органів як в екстремальних, так і в звичайних ситуаціях.

4. психолого-педагогічна компетентність охоплює процес розвитку соціально-ціннісних характеристик особистості (рефлексивність, гнучкість, емпатія, товариськість, здатність до співробітництва, емоційна стійкість тощо) та формування компетенцій, які позитивно впливають на розвиток особистості та дають змогу правникам виконувати соціальні та професійні функції в суспільстві [50; 83;. 97].

Ми вважаємо, що наявні в психологічній літературі моделі професійної компетентності юристів не є цілісними, оскільки містять конкретні підструктурні елементи, які відображають або діяльнісні характеристики професійної компетентності, або особистісні якості фахівця, або інтелектуальні характеристики особистості. Тому в наступних розділах цієї роботи ми пропонуємо унікальну структуру професійної компетентності юристів. Ця структура враховує всі характеристики й особливості професійної діяльності юристів і містить базові й основні компоненти, підструктури та

компетенції, які цілісно і всебічно охоплюють професійну компетентність юристів.

Висновки до першого розділу

У першому розділі визначено методологічні засади дослідження, проаналізовано концепції та ідеї сучасної психології, необхідні для вивчення юридичної діяльності, розкрито загальнотеоретичні аспекти феномену «професійна компетентність правників» та розглянуто підходи вітчизняних і зарубіжних експертів до визначення структури, виникнення та змісту професійної компетентності майбутніх юристів.

У магістерській роботі проаналізовано основні теоретичні підходи до визначення природи та структури професійної компетентності. (Г.О.Балл, О.Ф.Бондаренко, А.Н.Журавльов, Л.М.Карамушка, В.М.Шепельтаін.); структурний (Л.Н.Болотов, В.С.Ледньов, М.В.Рижаков, Г.К.Селевко, А.В.Хуторський та ін.); системний (Т.Г.Браже, Н.В.Кузьміна, А.К.Маркова та ін.); особистісно-інтегративний (Б.І.Додонов, А.Ф.Лазурський, К.К.Платонов та ін.). В основному, автори розглядають професійну компетентність як сукупність знань, умінь, навичок, здібностей, якостей особистості, які мають професійне значення, або певних компетенцій, що дають змогу діяти на високому професійному рівні.

У роботі наголошується, що професійна діяльність юристів включає в себе різноманітні дії, зокрема спілкування з громадянами, які звертаються по допомогу, юридичні консультації, профілактичні бесіди, адміністративний аналіз злочинів, опитування, допити та очні ставки під час оперативно-розшукових заходів.

Автор розкриває зміст основних функцій професійної компетентності юристів. Цими функціями є аксіологічна, епістемологічна, конструктивістська, соціально-комунікативна та рефлексивна функції. Крім того, авторка пропонує додаткові функції правників: передбачальна функція,

функція кроскультурного розуміння, гуманістична функція та проєктувальна функція.

Слід, зазначити, що наявні в психологічній літературі моделі професійної компетентності юристів не є цілісними, оскільки містять конкретні підкомпоненти, які відображають або діяльнісні характеристики професійної компетентності, або особистісні якості фахівця, або інтелектуальні характеристики особистості.

Розділ ІІ. Експериментальна перевірка сформованості професійної компетентності у майбутніх фахівців юридичної сфери

2.1. Модель професійної компетентності спеціаліста юридичної сфери діяльності

Аналіз наукової літератури з проблеми професійної компетентності юристів дав змогу дійти висновку, що в науковій царині існує велике розмаїття підходів, які визначають сутність, зміст, структуру та можливості, що формують професійну компетентність.

Загалом у дослідженнях, присвячених професійній компетентності юристів, виокремлюються такі професійні компетенції

- спеціальна компетентність – здатність фахівця виконувати професійну діяльність на досить високому рівні та передбачати подальший професійний розвиток. (Е.Ф.Зеєр [120-122], С.Б.Єлканов [101], А.К.Маркова [214-216] та ін.);
- соціальна компетентність – ведення спільної (групової, продуктивної) професійної діяльності, освоєння на належному рівні прийнятих у даній професії способів професійного спілкування, усвідомлення соціальної відповідальності за результати своєї діяльності. (Н.В.Бодягина [41, с. 42–52], Н.Ю.Клименко [163] та ін.);
- аутокомпетентність як добре розуміння соціальних і професійних особливостей фахівців і навички подолання професійної дезорганізації та когнітивного дисонансу. (Н.В.Кузьміна [180–183], М.І.Лук'янова [203] та ін.);
- екстремальна професійна компетентність як здатність діяти у неочікувано складних умовах, у разі аварій, порушень технологічних процесів тощо (В.В.Романов [281], В.О.Смірнов [300] та ін.).

Ми вважаємо, що професійна компетентність – це особистісне утворення студента, яке структурно складається з компонентів, зокрема компонентів, що визначають ті чи інші психологічні категорії, які тією чи

іншою мірою зумовлюють формування професійної компетентності фахівця. Так, професійна компетентність юристів складається з таких компонентів: 1) мотиваційно-цільовий компонент; 2) когнітивний компонент; 3) соціальний компонент; 4) аксіологічний компонент. (рис.2.1).

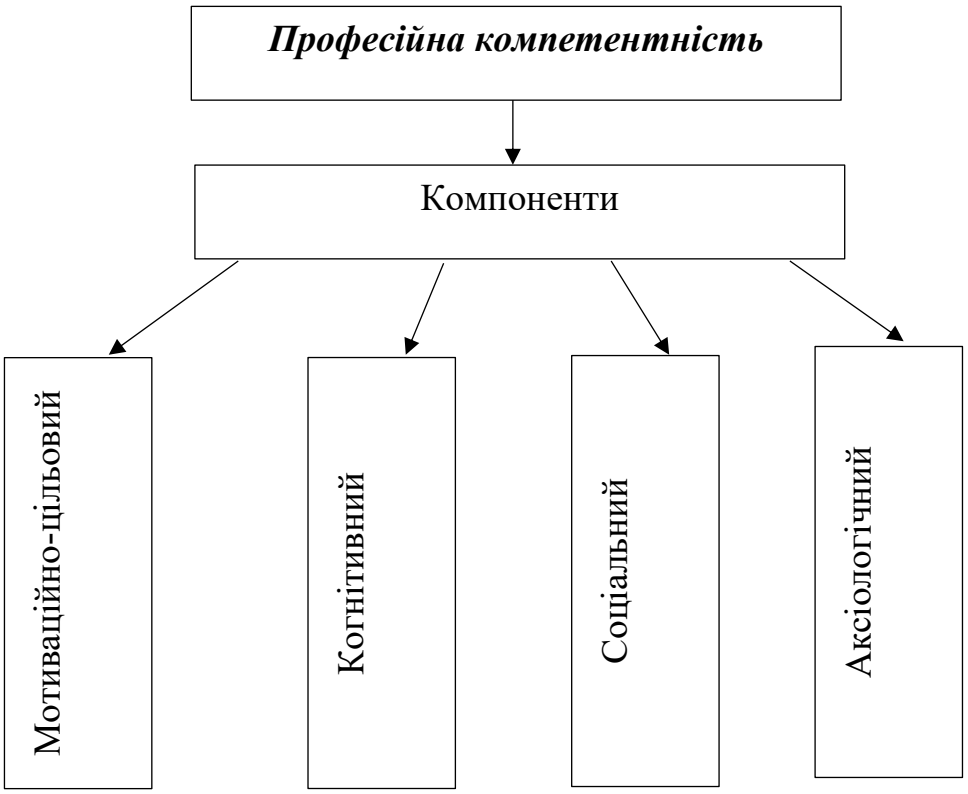

Рис. 2.1. Структура професійної компетентності юриста

Зупинимося на кожному компоненті детальніше. Так, мотиваційно-цільовий компонент містить у собі таке (Додаток Б)

- мотивація до здійснення юридичної діяльності
- мотивація до досягнення успіху;
- здатність до постановки та досягнення особистих цілей;
- професійне самовизначення, яке є критерієм успішності професійної діяльності;
- професійна орієнтація – психологічна спрямованість студента на професійну діяльність, включно з її змістовим і мотиваційним аспектами;
- «професійна готовність» як стан студента щодо наукової, теоретичної, психологічної, правової, фізичної тощо готовності.

На наш погляд, необхідно більш детально зупинитися на структурному елементі «професійна спрямованість особистості»: на думку К.К. Платонова [258], відомо, що професійна спрямованість особистості є вищим рівнем в ієрархії структури особистості та водночас її основною ознакою. Тому можна припустити, що професійна спрямованість особистості є важливим моментом у розвитку професійної компетентності. Це пов'язано з тим, що дана спрямованість визначає змістовні та функціональні аспекти професійної освіти майбутнього фахівця і в процесі цього формує компетентність [258]. Професійна спрямованість, що включає систему мотивів, компетенцій, цінностей і устремлінь, які виражаються в цілях, установках, намірах і бажаннях, є, з одного боку, детермінантою професійної компетентності, а з другого – чинником її успішного формування.

Наступним компонентом професійної компетентності правників є когнітивний компонент, що стосується формування знань, умінь, навичок, професійно значущого досвіду тощо, а також наголошує на розвитку спроможності фахівця використовувати ці знання, уміння та навички і рамки, в яких професійно значущий досвід застосовується на практиці. Когнітивні елементи включають як загальні професійні знання, навички та компетенції, якими мають володіти всі фахівці, а не лише ті, хто працює в юридичній сфері, так і специфічні знання, навички та компетенції, притаманні лише фахівцям у галузі права. [366; 378; 379].

Спираючись на дослідження М.Л.Смульсон [301; 302] щодо розвитку інтелекту особистості, на теоретичні та практичні здобутки М.Л.Смульсон, М.М.Назара, Н.М.Мехтіханової щодо становлення у індивіда ментальних моделей, які залежать «…від специфіки когніцій та метакогніцій суб’єкта, семіотичної системи, якій надається перевага, специфіки мови і мовлення, а також децентраційних складових інтелекту», інтелектуальні якості фахівця включають у себе здатність із великого обсягу інформації точно вибрати те, що необхідно для розв'язання проблеми або завдання, розглянути кілька

можливих способів розв'язання проблеми або завдання і подумки вибрати найе Пошук нових та інноваційних рішень, а також більш ефективних методів.

Наступним компонентом професійної компетентності юриста є соціальний компонент. Цей компонент містить у собі комунікативну компетентність, емоційно-експресивні властивості особистості, рухові та вольові якості фахівця.

За структуру комунікативної компетентності взято модель, запропоновану С.Л. Вишневською [64]. Так, комунікативна компетентність юристів включає такі компоненти: інформаційно-комунікативна компетентність (правові знання (нормативно-правові акти), психологія особистості, професійне спілкування, знання міжособистісних стосунків, орієнтація на порядок реалізації прав і свобод громадян у професійних ситуаціях, рефлексія й самоаналіз), емоційно-комунікативна компетентність (система цінностей особистості, система соціальних настанов, навички й компетентність в управлінні емоційними станами, саморегуляція).

До вольових якостей фахівця належать здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях і ситуаціях когнітивного дисонансу; здатність об'єктивно оцінювати свої досягнення, сили та здібності; вміння долати труднощі; наполегливість.

Емоційні характеристики фахівців включають у себе відчуття рівноваги та стресостійкість у конфліктних ситуаціях і ситуаціях когнітивного дисонансу, емоційну стабільність під час ухвалення адекватних рішень.

До психомоторних якостей фахівців, зокрема і в юридичній сфері, належать здатність миттєво реагувати в ситуаціях дефіциту часу і миттєво реагувати на раптові зорові та слухові подразники (висока психомоторна реактивність) [220].

До спеціальних психофізіологічних характеристик, притаманних юристам, належать також володіння мовою (легкість мовлення, здатність без нервозності викладати думки про подію), емоційна стійкість (відсутність тривоги, фрустрації, агресії, схильності до збудливості, здатність швидко

адаптуватися до різних умов середовища, достатня самооцінка тощо) [291; 307; 400].

До особливих психофізіологічних якостей юристів належить також адаптивність. Під адаптивністю розуміється здатність юристів ефективно функціонувати в умовах, що постійно змінюються. Іншою важливою психофізіологічною якістю юристів є гнучкість. Гнучкість – це здатність фахівця змінюватися у відповідних умовах професійної взаємодії та встановлювати контакт із потрібними організаціями, державними органами, мешканцями тощо.

Розрізняють емоційну та поведінкову гнучкість. Емоційна гнучкість проявляється у використанні юристом різноманітних і доцільних зовнішніх (динамічних) і внутрішніх (психічних) форм діяльності. Таким чином, емоційна гнучкість – це оптимальне (гармонійне) поєднання емоційної виразності та емоційної стійкості особистості.

Наступним компонентом професійної компетентності є аксіологічний компонент. Цей компонент містить у собі морально-ціннісні орієнтації, етичні норми та особливості професійної культури, а також такі необхідні для юриста особистісні якості, як толерантність, лояльність і духовність. До аксіоматичних елементів професійної компетентності юристів також належать:

1) розуміння відповідальності за результати спільної діяльності на одному рівні з урахуванням цілей, устремлінь, цінностей і можливостей особистості; та

2) усвідомлення власних потреб і здібностей, морально-етичних цінностей та їх співвіднесення з потребами і здібностями інших людей, а також зіставлення з потребами і потребами суспільства; і

3) усвідомлення внутрішнього світу клієнта без сильних забобонів і стереотипів, уміння бачити позитивні якості в усіх людях; і

4) усвідомлення і критичне осмислення власної компетентності, здатність розуміти норми, культуру і цінності як соціальної групи, так і клієнта; і

5) усвідомлення реальності своєї робочої ролі, особливостей впливу на клієнтів та обґрунтованості своїх прагнень і переконань, а не уявних або нав'язаних ззовні; і

6) готовність порівнювати себе з іншими, змінюватися і духовно зростати разом із клієнтом.

Щодо толерантності юристів, то аналіз різних досліджень показує необхідність розуміння принципової відмінності між толерантним ставленням (повагою, неворожістю, прийняттям характеру іншої людини такою, якою вона є) та пасивно-примусовим примиренням (терпінням до слабких) до повного прийняття суб'єктивних характеристик індивіда.

Таким чином, розуміння толерантності полягає у здатності суб'єкта мислити активно і критично, робити судження і висновки на основі морально-етичних цінностей та орієнтирів. Толерантність - це особистісна якість, що сприяє саморозвитку, самореалізації та актуалізації особистості, формує її соціальну адаптивність. Основою толерантності як її фундаментальної характеристики є емпатія, що сприяє розумінню інтерактивних цілей іншої людини, тобто опонента, розумінню та інтерпретації поглядів, що значно посилює домінування рівноправних міжособистісних стосунків і дає змогу подолати відчуження, поблажливість та наївність, у можливості діалогу, співробітництва та здійснення осмисленого вибору, що проявляється в активному пошуку особистісного сенсу [149; 354; 355].

Визначаючи толерантність як необхідну особистісну якість юриста, можна сказати, що це здатність суб'єкта визнавати існування різних поглядів, різноманітних культурних відмінностей, що ґрунтується на переконаності у своїй позиції в межах універсальних прав і свобод людини, яка гарантує стабільність індивідуальних характеристик (тобто особистість у суспільстві розуміють як здатність індивідів не поступатися своїми принципами та

формувати позитивне ставлення до правопорушників, навіть якщо їхні злочини є очевидними) на користь гармонії, а не на шкоду суспільству [149]. Справжня лояльність – це усвідомлений, осмислений і відповідальний вибір особистості в моделюванні міжособистісних відносин, прояв власної позитивної позиції. Зміст лояльності не може бути зведений до визначення сутності якоїсь однієї властивості. Лояльність – складний, багатовимірний і багатокомпонентний феномен, що має кілька «фундаментальних вимірів». У складній структурі лояльності її ключовими вимірами є цінності, смисли та особистісні установки. Серед різних видів і форм лояльності важливе значення для юристів має міжособистісна лояльність. Тобто лояльність як особливий спосіб міжособистісного спілкування, комунікації з «іншим», як міжособистісний діалог.

Тому юристи мають бути лояльними до правопорушника, навіть якщо правопорушення має дуже серйозний характер. Толерантність і лояльність як юристів мають бути основоположними в їхньому менталітеті.

2.2. Методика дослідження професійної компетентності майбутніх юристів

Метою роботи був аналіз рівня сформованості професійної компетентності майбутніх юристів на етапах констатувального дослідження та формувального експерименту. Як критерії сформованості професійної компетентності студентів-юристів використовували ступінь розвитку кожного компонента професійної компетентності – мотиваційно-цільового, когнітивного, соціального, аксіологічного тощо.

Опишемо методики, що використовувалися на кожному етапі дослідження.

На першому етапі оцінювали мотиваційно-цільові компоненти професійної компетентності студентів-юристів.

На даному етапі було використано такі методики: методику «Мотиваційні тенденції особистості» Х.Хекхаузена [324], методику «Імідж професіонала» Л.Біччта, Г.Мітчелл [391], техніку «Професійні типи особистості» Д.Холланда [381].

Методику «Мотиваційні тенденції особистості» Х.Хекхаузена було перекладено з англійської мови на українську в зв'язку з тим, що її українського та російського варіанту не існувало.

Ця методика дає змогу проаналізувати: - особливості передбачення професійних дій і результатів; - залежність якості та ступеня привабливості дій і рішень від мотивації; - взаємозв'язок цілепокладання і ціледосягнення в діяльності тощо.

Методика «Імідж професіонала» Л.Бічч та Т.Мітчелл [391] В основі методології професіоналізації лежать три основні аспекти: а) використання суб'єктом уже наявних стратегій ухвалення рішень і поведінки, наявних в «Я-образі»; б) використання рішень, сформованих на основі бажаного цілепокладання; в) моделювання нових стратегій на основі прогнозів. Автори цієї методики підкреслюють, що успішність професіоналізації залежить від ступеня регуляції власної діяльності та способів ухвалення рішень.

В основу даної методики було покладено ідеї «сценарного» підходу до планування життя, запропоновані Е.Берном [29]. Сам сценарій визначається автором як «програма поступального розвитку, змодельована в ранньому дитинстві під впливом батьків, що формує стратегії поведінки індивіда у важливих сферах його життя». Так, Е.Берн [29] виокремлює основні типи «сценаріїв» – «способів структурування часу життя»: «роблю завжди», «ніколи нероблю», «роблю знову і знову». Автори методики «Імідж професіонала» вважають, що на основі цих «сценаріїв» утворюються основні типи особистості, які можна співвіднести з професійними типами: «переможці», «непереможці», «невдахи», адже Е.Берн [29] зазначає, що запрограмованість завдяки «життєвому сценарію» не активізує професійний та соціальний розвиток особистості.

Техніка «Професійні типи особистості» Д.Холланда спрямована на посилення типу особистості («особистісних кодів») і типу професійного середовища (відповідно до параметрів, необхідних для конкретної професії).

На думку Д. Холланда [381], відповідність типу особистості та особистісного середовища забезпечує успіх у професії та задовольняє потреби власного професійного життя. Дана методика дає змогу виокремити такі типи професіоналів: реалістичний (структурована діяльність) і конвенціональний (уявна діяльність). Методика також дає змогу визначити ступінь готовності людини до виконання професійної діяльності.

Другий етап експериментального дослідження був спрямований на аналіз рівня сформованості когнітивного компонента професійної компетентності майбутніх юристів. З метою оцінки загально професійних здатностей, вмінь та навичок, компетенцій тощо, а також з ціллю дослідження інтелектуальних якостей студентів юридичних спеціальностей нами було використано такі методики: опитувальник «Визначення типу особистості» Д.Кейрсі [159]; патохарактерологічний опитувальник А.Є.Личко [194]; шкалу експертної оцінки та самооцінки знань, вмінь, навичок та компетенцій студентів юридичних спеціальностей.

На даному етапі експериментального дослідження для оцінювання фахових знань, умінь, навичок і компетенцій майбутніх юристів були розроблені «Шкалу експертної оцінки та самооцінки знань, вмінь, навичок та компетенцій майбутніх юристів» (Додаток В).

Дана шкала є достатньо надійною, її коефіцієнт надійності, підрахований нами за методом К'юдера- Річардсона [389], дорівнює 0,7985.

Наступним компонентом професійної компетентності юриста, оцінюваним під час констатувального опитування та формувальних експериментів, була соціальна компетентність. Для аналізу формованого рівня комунікативної компетентності майбутніх юристів використовувалися тест-опитувальник 16-PF Р.Кеттелла (оцінка комунікативних якостей особистості,

особливостей міжособистісної взаємодії, емоційно-вольових характеристик індивіда тощо) [160].

Інтерпретація даних проводилася не за індивідуальним профілем випробуваного, а за групами факторів: AHF, LNQ2E, COQ4, Q3G. Для кожної групи факторів було обрано варіант оптимального їх поєднання для професії юриста, який експлікувався у високому рівні сформованості соціального компонента професійної компетентності майбутніх юристів

Для більш ретельного вивчення готовності студентів до виконання спільної професійної діяльності ми використали *опитувальник «Стилі поведінки в конфліктних ситуаціях міжособистісної взаємодії» К.Томаса* [312]. Всього розглядалося дві стратегії поведінки: партнерство і наполегливість, в межах яких виділялося п’ять основних тактик поведінки відповідно до різних стратегій діяльності та їхніх поєднань.

Даний етап експериментального дослідження також був спрямований на аналіз рівня сформованості соціально-особистісної компетентності, організаційно-управлінської компетентності, загальнонаукової компетентності, загальнопрофесійної компетентності та спеціальної компетентності майбутніх юристів. З цією ціллю було використано «Шкалу експертної оцінки та самооцінки знань, вмінь, навичок та компетенцій студентів юридичних спеціальностей» (Додаток Г).

Наступний четвертий етап емпіричного дослідження був спрямований на аналіз рівня сформованості аксіоматичних елементів професійної компетентності майбутніх юристів. На даному етапі було використано «Тест ціннісних орієнтацій» М.Рокича [280], що дає можливість визначити рівень сформованості термінальних та інструментальних цінностей, «Методику визначення рівня сформованості професійної компетентності майбутнього юриста» (Додаток Д).

2.2. Констатація розвитку професійної компетентності здобувачів освіти юридичних спеціальностей

Метою констатувального експерименту було дослідити рівень сформованості професійної компетентності студентів юридичних спеціальностей, які навчаються у вищих навчальних закладах. Отже, в експерименті брали участь 82 студенти, які навчаються за спеціальністю «Право» Університету «Україна» та Вінницького інституту Університету «Україна».

Проаналізуємо отримані нами результати за *мотиваційно-цільовим компонентом професійної компетентності майбутніх юристів*, отримані нами на першому етапі дослідження. Було використано методику «Мотиваційні тенденції особистості» Х.Хекхаузена [324], методику «Імідж професіонала» Л.Біччта, Г.Мітчелл [391], техніку «Професійні типи особистості» Д.Холланда [381]. Отримані нами результати наведено в таблиці (табл.2.1).

Таблиця 2.1.

Результати дослідження студентів за мотиваційно-цільовим компонентом професійної компетентності (в балах, за результатами факторного аналізу)

Підструктури мотиваційно-цільового компоненту	Результати
Мотивація виконання юридичної діяльності	0,4320
Мотивація досягнення успіху	0,4021
Здатність ставити цілі власної діяльності та їх досягати	-0,3203
Професійне самовизначення	0,2811
Професійна спрямованість особистості	0,2917
Антиципація можливих дій та результатів: – усвідомлювана антиципація; – неусвідомлювана антиципація; – інсайтна антиципація	0,3268 0,0128 0,2654 0,0244

Залежність якості і ступеню привабливості дії та результатів від мотивів діяльності	0,3297
Залежність якості і ступеню привабливості дій та результатів від користі, витрат часу та зусиль, оцінки діяльності іншими та самооцінки	0,3054
Взаємозв'язок цілеутворення та ціледосягнення в діяльності	-0,2563
Ефективність прийняття фахівцем рішень в професійній діяльності: – використання суб'єктом готових рішень і стратегій виконання діяльності, що існують в структурі «Я-образу»; – використання рішень, що формуються на основі антиципацій; – використання рішень, що формуються на основі бажаного цілеутворення	0,2563 0,3566 0,0102 0,0246

Готовність майбутніх юристів до виконання професійної діяльності: – мотиваційна; – змістова; – операційна	-0,3721 0,2173 -0,2108 -0,0025
Типи професіоналів: – реалістичний; – конвенційний; – уявний	 0,1258 0,3484 -0,4356

Інакше кажучи, слід зазначити, що, згідно з результатами дослідження, по-перше, всі студенти отримали низькі бали (як правило, нижчі за середній і середній) за всіма складовими мотиваційно-цільового компонента професійної компетентності. Проте водночас студенти визнають необхідність набуття знань, умінь, навичок, професійних настанов, духовних якостей та акмеологічної сталості.

Студенти підкреслюють, що професійні знання та вміння є початковими елементами професійного вирощування та загальної майстерності для досягнення бажаного результату. Студенти, які брали участь у констатувальному дослідженні, наголошують на тому, що певні психологічні характеристики (якості) являють собою всі компоненти професійної психіки, тобто сформованість психічних процесів, властивостей і станів, що

забезпечують професійну діяльність. Студенти сформували деталі, що позначають «елементи особистісних психологічних ресурсів», «особистісний потенціал» тощо, кожний з яких, на думку респондентів, проявляється в професійній діяльності. Ці елементи також вказують на особливості мислення і свідомості, рефлексії та самооцінки, цілепокладання, мотиваційних сфер особистості, професійних настанов і відносин у практичній діяльності. Студенти також наголошували на тому, що специфіка юридичної діяльності визначається як вродженими особливостями особистості, так і своєрідністю, психологічними чинниками та умовами професійної діяльності.

Найбільш виразним у піраміді професійного розвитку майбутніх юристів виявився змістовний аспект професійного розвитку, що виражався в наступному:

- об'єктивні характеристики діяльності (професійні вимоги, особливості операціональних аспектів діяльності тощо).

- особливості соціальної ситуації, в якій відбуватиметься майбутня спеціалізація юристів (студенти вважали, що на формування професійної компетентності юристів значною мірою впливають міжособистісне спілкування, вимоги до навчання, особливості професійної діяльності, різні типи життєвих стосунків тощо).

- об'єктивні потреби суспільства у фахівцях у різних галузях правового простору

- престиж професії юриста

- індивідуальна продуктивність у професійній діяльності (студенти виокремили важливу роль розміру заробітної плати, кар'єрного зростання, особливостей творчого продукту тощо).

Студенти також зазначили, що дуже складно оцінити внутрішні, суб'єктивні аспекти професійної діяльності: 1) структурно-змістовні, 2) процесуально-біографічні та 3) продуктивно-ефективні. При цьому майбутні професіонали мають усвідомлювати, що, по-перше, внутрішні аспекти професійної діяльності формуються впродовж усього життя; по-друге, для

оцінювання власної професійної діяльності необхідно бути своєрідним експертом і вміти оцінювати себе збоку; для цього експерт має володіти значним професійним досвідом. Вони чітко усвідомлювали, що мають уміти це робити, чого, звісно, бракує студентам, які не мають юридичної практики. У результаті бали за «Прогнозування можливих дій і наслідків», «Ефективність ухвалення професійних рішень» і «Реалістичний тип фахівця» виявилися досить низькими.

Низькі результати студенти показали також за компонентом «ефективність ухвалення професійних рішень у професійній діяльності», «використання готових рішень і стратегій для виконання діяльності, які існують у структурі «Я-образу» (0,3566), «використання рішень, сформованих на основі прогнозування» (0,0102), «використання рішень, сформованих на основі бажаного», «використання рішень, сформованих на основі бажаного цілепокладання» (0,0246), а також низькі результати за всіма типами професіоналів (включно з уявними професіоналами) свідчать, що студенти перебувають у нестійкому професійному становищі. Професійний статус професіоналів залежить від загальної системи освіти, яка включає їхні специфічні настанови та ціннісні орієнтації, систему особистісних стосунків та оцінку навколишнього світу, характеристики дійсності та короткострокову й довгострокову перспективу, а також власні компетенції, які реалізовуються (або не реалізовуються) в обраній сфері діяльності, тощо, свідчать про те, що професійний статус фахівця залежить від загальної системи освіти. Професійна компетентність визначає ціннісно-смислове спрямування фахівця, зокрема, його позицію та роль у процесі професіоналізації та в житті загалом. Студенти наголосили, що професійний статус юриста - це досить стійка система, в якій проявляються способи самовизначення особистості, особливості професійних і життєвих компетенцій людини. Студенти також підкреслили, що в основі професійної компетентності фахівця лежать соціальні, змістовні та акмеологічні аспекти, що проявляються у професійній

діяльності майбутнього фахівця. Тому ми вважаємо, що професійний статус має формуватися саме в експериментальний період становлення.

У студентів також значно нижчі акмеологічні інваріанти мотиваційно-цільового компонента професійної компетентності: «уміння ставити і досягати мети своєї діяльності» (-0,3203), «професійне самовизначення» (0,2811) і «професійна підготовка до здійснення юридичної діяльності» (-0,3721). Ці результати і той факт, що дані за показниками «вміння ставити й досягати мети власної діяльності» та «професійна готовність до здійснення юридичної діяльності» мають знак «-», свідчать про те, що акмеологічні інваріанти професійної компетентності визначають формування оптимального творчого потенціалу та найвищої продуктивності професійної діяльності незалежно від зовнішніх психологічних умов і чинників. Видно, що вони є формотворчими продуктивними компонентами структури особистості, які є такими, що визначають формування професійного потенціалу та найвищу продуктивність професійної діяльності незалежно від зовнішніх психологічних умов та чинників. До загальних і специфічних акмеологічних інваріантів досягнення висот професіоналізму належать прагнення до професіоналізму, прагнення до досягнення, високий рівень компенсаторної компетентності, здатність до саморегуляції та психічна стійкість.

Звісно, зрозуміло, що акмеологічні інваріанти професійної компетентності майбутніх юристів не можуть бути представлені на високорозвиненому рівні. Це пов'язано з тим, що студенти ще не набули значного професійного досвіду, який формується лише в результаті багаторічної практичної юридичної діяльності. Проте наше завдання у формувальному експерименті – сприяти професійному становленню майбутніх юристів, що, на наш погляд, сприяє максимально можливому поліпшенню результатів за мотиваційно-цільовим компонентом професійної компетентності студентів.

Низькі результати за мотиваційно-цільовим компонентом професійної компетентності студентів, на наш погляд, свідчать також про те, що

суб'єктивні чинники професіоналізації слід розглядати в процесуально-біографічному аспекті, які є своєрідним продуктом життєвого розвитку й залежать здебільшого від професійно значущого досвіду, набутого фахівцем. Професійне становлення, безумовно, має свою динаміку, і суб'єктивні характеристики цього процесу є сприятливими, сприятливими й актуалізувальними чинниками як для життєвого процесу загалом, так і для процесу професійного становлення зокрема. Професійне становлення, як правило, проходить певні, чітко окреслені етапи, які водночас часто збігаються з етапами життя та соціалізації людини. Кожен етап професійного становлення має свій специфічний психологічний зміст і характеризується певними специфічними процесами. Наприклад, процес самосвідомості або самопізнання, під час якого відбувається розпізнавання психологічних особливостей; процес самооцінки, під час якого результати самоаналізу співвідносяться з уявленнями про необхідний рівень розвитку професійно важливих якостей; процес самоставлення, під час якого виражається емоційно-ціннісне ставлення до себе як до професіонала, що постійно розвивається. У нашому формувальному експерименті ми прагнемо озброїти студентів-юристів усіма цими елементами професіоналізму.

Дещо нижчі результати студенти отримали і за критерієм «зв'язок між постановкою і досягненням мети в діяльності» (-0,0023). Цей факт можна пояснити таким чином. Оскільки професіоналізація являє собою комплексне явище, що включає змістовний і процесуальний аспекти, продуктивний і результативний компоненти, та підкреслює взаємозв'язок між цілепокладанням іціледосягненням у професійній діяльності, то показник продуктивності професійного становлення – рівень професіоналізму для реалізації відповідних етапів професіоналізації фахівця є незаперечним [12; 16; 52; 66; 67-70]. До цих рівнів належать здатність майбутнього юриста успішно здійснювати професійну діяльність, професійна майстерність фахівця при виконанні обов'язків і відповідальності, творче оволодіння дослідницьким та інноваційним стилем професійної діяльності, динамізм і

багатофункціональність, оригінальність і творче мислення, оптимальний стиль самореалізації як у професійній діяльності, так і в усьому життєвому просторі тощо. Для нього характерні. Ці рівні ще не сформовані у студентів, які тільки навчаються у виші та не мають можливості практикувати власну діяльність. Тому програма формувальних експериментів має бути спрямована на розвиток рівня професіоналізації студентів, що, своєю чергою, сприятиме формуванню професійної компетентності майбутніх юристів.

Усі дані про мотиваційно-цільові елементи професійної компетентності, отримані на етапі констатувального дослідження, були оброблені методом факторизації даних (табл. 2.2).

Таблиця 2.2.

Результати факторного аналізу (за методом факторизації даних) студентів за мотиваційно-цільовим компонентом професійної компетентності

	Фактор 1	Фактор 2
Мотивація виконання юридичної діяльності	0,4312	-0,0114
Мотивація досягнення успіху	0,4074	-0,0236
Здатність ставити цілі власної діяльності та їх досягати	-0,0025	-0,2063
Професійне самовизначення	-0,0013	0,1274
Професійна спрямованість особистості	0,2108	-0,0002
Антиципація можливих дій та результатів	-0,0007	0,2781
Залежність якості і ступеню привабливості дії та результатів від мотивів діяльності	0,3427	-0,0005
Залежність якості і ступеню привабливості дій та результатів від користі, витрат часу та зусиль, оцінки діяльності іншими та самооцінки	0,3002	0,0007
Взаємозв'язок цілеутворення та ціледосягнення в діяльності	-0,0025	-0,0631
Ефективність прийняття фахівцем рішень в професійній діяльності	-0,0001	0,2117

Готовність майбутніх юристів до виконання професійної діяльності	0,0063	-0,3571
Типи професіоналів	0,0027	-0,2612

Усі показники розподілилися за двома основними факторами. Перший фактор (73,3% дисперсії) було названо «мотивація та цілепокладання». Це пояснюється тим, що він містить показники мотивації особистості до опанування професійної діяльності та спроможності студентів формулювати мету й завдання діяльності, планувати дії та прогнозувати результати. Так, до першого фактора з найбільшими факторними навантаженнями ввійшли такі показники: "мотивація до професійної діяльності" (0,4312); "мотивація до досягнення успіху" (0,4074); "ступінь залежності якості та привабливості дій і результатів від мотивації діяльності" (0,3427); "ступінь користі від якості та привабливості дій і результатів, часу, зусиль, репутації інших людей і самооцінки" (0,3002), а також "професійна спрямованість особистості" (0,2108).

Другий фактор (26,7% дисперсії) позначений як "професійний", має найбільшу факторну вагу та включає такі показники: "готовність майбутніх юристів до професійної діяльності" (-0,3571), "прогнозування можливих дій і результатів" (0,2781), "тип професіонала" (-0,2612), "ефективність ухвалення професійних рішень" (0,2117), "професійна спрямованість особистості" (-0,2108), "професійна спрямованість особистості" (-0,2117), "ефективність прийняття професійних рішень" (-0,2117), "професійна ефективність" (0,2117), а також "уміння ставити й досягати мети власної діяльності" (-0,2063).

Однак розподіл даних за цими двома основними факторами та негативні результати показників, що входять до другого фактора, свідчать, з одного боку, про те, що студенти досить добре підготовлені до здійснення юридичної діяльності, мають високу мотивацію та прагнення до успіху в роботі, але водночас не знають, як успішно здійснювати свою діяльність, які засоби слід при цьому використовувати, які найкраще використовувати в таких випадках,

що свідчить про те, що вони не мають достатніх коштів для здійснення своєї професійної діяльності, а з іншого боку - що вони не мають достатніх засобів для здійснення своєї професійної діяльності.

У зв'язку з цим можна зробити деякі висновки. У студентському середовищі існує об'єктивна невідповідність між уявленнями індивіда про обрану професію (зміст, умови, оплата праці тощо) та її реальним змістом. Ця невідповідність пов'язана насамперед з особливостями поглядів молодої людини на життя і професію, в основі яких лежать високі устремління, безкомпромісність цілей, ідеалізація тощо. У результаті студенти часто мають справу з ілюзіями й умоглядними уявленнями, які не відповідають зовнішнім умовам середовища, в якому доведеться працювати майбутньому професіоналу. Часто це пов'язано із завищеними очікуваннями, недооцінкою зовнішніх труднощів, нераціональним оптимізмом або негативізмом. Усі ці аспекти необхідно враховувати на етапі планування та проведення формувальних експериментів. Це пов'язано з тим, що мотиваційно-цільові елементи професійної компетентності майбутніх юристів перебувають на ранніх стадіях свого формування і потребують цілеспрямованого впливу, стимулювання становлення тощо.

Наступний, другий етап констатувального дослідження був спрямований на оцінку *рівня сформованості когнітивного компоненту професійної компетентності майбутніх юристів*. На даному етапі емпіричного дослідження нами було використано такі методики: опитувальник «Визначення типу особистості» Д.Кейрсі [159]; патохарактерологічний опитувальник А.Є.Личко [194]; шкалу експертної оцінки та самооцінки знань, вмінь, навичок та компетенцій студентів юридичних спеціальностей.

Отримані нами результати за всіма виокремленими показниками наведено в додатку (Додаток Ж).

Таким чином, результати факторного аналізу свідчать про те, що студенти мають недостатній (як правило, низький і середній) рівень сформованості знань, умінь і навичок.

Охарактеризуємо тепер студентів із низьким, середнім і високим рівнями сформованості когнітивного компонента професійної компетентності майбутніх фахівців-юристів (рис.2.2).

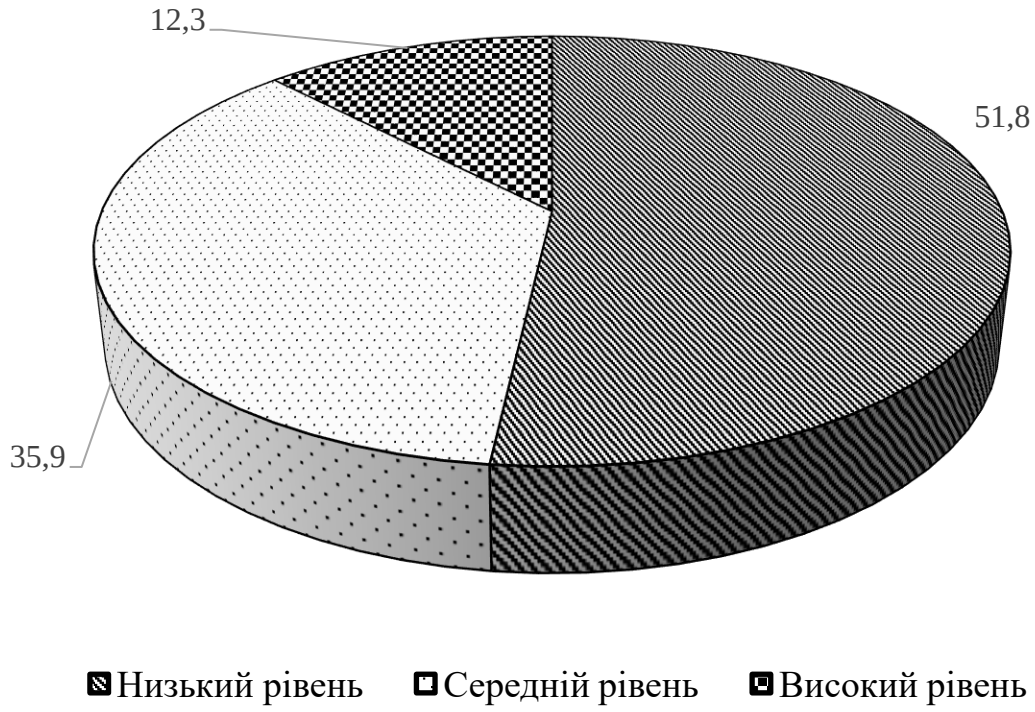

Рис.2.2. Рівні сформованості когнітивного компоненту професійної компетентності майбутніх фахівців юридичної сфери діяльності

Таким чином, 51,8% усіх респондентів мають низький рівень розвитку когнітивного компонента професійної компетентності.

Майбутні юристи з низьким рівнем професійної компетентності або не знають основ професійної діяльності юриста, або мають поверхневу відтворюваність. Як джерело знань респонденти схильні обирати досвід викладачів і більш підготовлених однокурсників. У більшості випадків теоретичні знання мають фрагментарний, несистематизований і нестабільний характер. Практичні та прикладні знання, як правило, набуваються не

самостійно, а під безпосереднім керівництвом викладача (або керівника юридичної практики). Під час дослідження студенти зазначали, що віддають перевагу отриманню будь-якої інформації у встановленому порядку. Такі студенти сприймають знання в галузі, що вивчається, тільки у вигляді вже існуючих процедур і алгоритмів. Це пояснюється тим, що майбутні фахівці не володіють фаховими навичками (зокрема, основами нормативно-правового законодавства), що суттєво ускладнює застосування ними вже здобутих знань під час розв'язання предметних ситуацій, проблемних творчих завдань і викликів. Для представників цього рівня характерні пасивність і замкнутість. Ці студенти, як правило, уникають діалогу та дискусій, бояться виступати перед аудиторією. Потреби у професійному спілкуванні у цих респондентів є дещо ситуативними і характеризуються нестійкою мотивацією, пасивністю на заняттях, невмінням аргументувати та обстоювати свою думку, впливати на позицію інших.

У представників цього рівня діагностується нестійке ставлення до навколишньої дійсності, базова та домінуюча мотивація уникнення неприємностей, схильність до репродуктивної діяльності тощо. Такі учні прагнуть до отримання високих оцінок (переважно кількісних), які фіксуються вчителями. Такі учні не сприймають інших методів оцінювання і ставлять запитання лише репродуктивного та експліцитного характеру. Майбутні фахівці майже завжди відмовляються від творчої роботи і зазвичай використовують, а нерідко й запозичують готові методи розв'язання проблемних завдань. Студенти часто надають своїм керівникам можливість викладати ідеї та гіпотези, але самі не займають лідерських позицій. Респонденти опитування зазначають, що прагнуть професійного самовдосконалення, особливо в частині конкретних навичок, переважно у професійній діяльності. Водночас у студентів діагностується нейтральне ставлення до участі у спільній (груповій) діяльності. Так, студенти часто відмовлялися від участі в мікрогрупових заходах.

Тому не дивно, що група студентів із середнім рівнем сформованості когнітивного компонента професійної компетентності значно більша (35,9%). Характер діяльності в теоретичному пізнанні представників середнього рівня сформованості когнітивного компонента професійної компетентності має властиву респондентам із низьким рівнем сформованості когнітивного компонента професійної компетентності відтворюваність. Студенти із середнім рівнем сформованості когнітивного компонента професійної компетентності віддають перевагу самостійному вивченню науково-методичної літератури за планом, запропонованим викладачем як основне джерело інформації. Ці студенти цілком усвідомлено застосовують отримані знання на практиці. Вони виявляють самостійність у виборі та виконанні професійних дій і загалом виконують їх добре, але часто припускаються помилок, оскільки їм бракує системності та гнучкості мислення. Водночас респонденти визнають необхідність набуття професійних знань і навичок як запоруку майбутнього професійного успіху. Студенти намагаються бути енергійними та ініціативними, вирізняються своєю обґрунтованою думкою, не скутою рамками стандартів. Однак слід також зазначити, що усвідомлення такими студентами необхідності здобуття нових теоретичних знань, як правило, має ситуативний характер. Водночас для всіх студентів характерне стійке ціннісне ставлення до юридичної діяльності. Так, у респондентів домінує пізнавальний мотив особистого досягнення. Студенти із середнім рівнем розвитку когнітивного компонента професійної компетентності виявляють, з одного боку, інтерес до нестандартних і творчих завдань, але, з іншого боку, не можуть виконати їх самостійно, вимушені звертатися по допомогу до викладача або ставити багато уточнювальних запитань, у більшості випадків висловлювати свою думку. Такі студенти прагнуть високих оцінок. Для них характерне реальне бажання зайняти лідерські позиції.

Учні із середнім рівнем професійної компетентності намагаються синтезувати й аналізувати наукові ідеї, знайдені в літературі та Інтернеті. На

жаль, вони не завжди можуть запропонувати та реалізувати свої ідеї в конкретних умовах професійної діяльності, тому швидко відмовляються від своїх ідей (навіть якщо вони в них є). Причин відмови від ідеї зазвичай дві: або з'являється інша ідея ("цікавіша" для них), або вони зіштовхуються із серйозними труднощами і відмовляються від наявної ідеї. Під час дослідження студенти досить успішно розв'язували задачі з обґрунтуваннями і доказами, а також задачі, що потребують кількох рішень. Вони також намагалися проявляти активність та ініціативу, досить охоче брали участь і підтримували активну комунікацію, зокрема легко ініціювали діалоги, брали участь у мікрогруповій діяльності у вигляді дискусій і дебатів. Студенти досить активно орієнтувалися на професійну діяльність із нормативними документами під час розв'язання навчальних завдань (договори, судові процеси, скарги, складання заяв), демонструючи вміння інтерпретувати професійні ситуації відповідно до закону, застосовувати правові норми до конкретних ситуацій та аргументовано захищати свої твердження. Студенти із середнім рівнем розвитку когнітивного компонента професійної компетентності адекватно оцінювали свою роль під час виконання роботи в групах і мікрогрупах, але не завжди виявляли повагу до партнерів по діалогу.

Здатність цих респондентів впливати на думку своїх співрозмовників, як правило, мала ситуативний характер, студенти прагнули самореалізації та самоздійснення в процесі спілкування та міжособистісних стосунків. Ставлення студентів до участі у спільній діяльності позитивне, вони надають перевагу роботі в мікрогрупах і прагнуть повністю самостійного розподілу обов'язків, без допомоги, наприклад, викладачів.

Проте 12,3% студентів-юристів мають високий рівень когнітивного компонента професійної компетентності.

Професійно компетентних студентів вирізняють досить стійкі пізнавальні інтереси.

Респонденти зазначають, що основними джерелами знань для них є самостійне вивчення юридичної літератури, доступ до інформації на лекціях і

практичних заняттях, виходячи з потреб власної навчальної та професійної діяльності, а також аналіз основ законодавства України. Такі студенти прагнуть використовувати досвід інших, готові, як правило, ділитися власним досвідом, створюють власні професійні моделі, науково обґрунтовують свої дії, прагнуть здійснювати професійну діяльність, демонструючи вільне володіння професійними навичками. Такі студенти ставлять запитання різної форми та змісту (наприклад, для отримання нової інформації, для розуміння причинно-наслідкових зв'язків). У респондентів, які беруть участь у дослідженні та мають високий рівень розвитку когнітивного компонента професійної компетентності, переважає мотивація досягнення творчих результатів у навчальній та професійній діяльності.

Представники з високим рівнем розвитку когнітивного компонента професійної компетентності охоче беруть участь у спілкуванні, прагнуть ініціювати й підтримувати комунікативний процес. Вони беруть активну участь в обговоренні спірних, у тому числі правових, питань, аргументовано обстоюють свою точку зору, застосовують правові знання для розв'язання проблем. Через свою орієнтацію на співрозмовника респонденти часто впливають на думку інших у процесі спілкування. Представники цього рівня виявляють терпимість, ерудицію, тактовність тощо у сприйнятті своїх партнерів по спілкуванню. Студент усвідомлює значущість кожного суб'єкта у спільній діяльності та коригує свою поведінку залежно від конкретної ситуації спілкування.

Студенти з високим рівнем розвитку когнітивного компонента професійної компетентності з готовністю беруть участь у будь-якій діяльності, запропонованій викладачем. Відкриття для себе чогось нового, оригінального та унікального як у теоретичній, так і в практичній галузях професійної діяльності викликає у респондентів велике емоційне піднесення. Студенти готові поділитися радістю відкриття з іншими. Майбутні юристи прагнуть виконувати роботу, пов'язану з дослідженнями, проєктуванням і

прогнозуванням. При цьому студенти прагнуть ефективно виконувати творчі завдання, навіть якщо вони не оцінюються викладачами.

Студенти, які отримали високі бали за когнітивним компонентом професійної компетентності, впроваджують у навчальний процес сучасні особистісно-орієнтовані прийоми (наприклад, створення комфортних психологічних ситуацій під час спілкування з клієнтами або моделювання правових ситуацій). Під час розв'язання проблемних завдань студенти шукають більш раціональні та продуктивні методи, які, на їхню думку, допомагають досягти бажаного результату. Респонденти швидко знаходять суперечності в пропозиціях викладача для обговорення у вигляді проблемних завдань. Майбутні юристи з високим рівнем розвитку когнітивного компонента професійної компетентності володіють добре розвиненою здатністю до самоаналізу і тому здатні самостійно виявляти помилки в навчальній діяльності. Студенти намагаються здійснювати самоаналіз у всіх навчальних ситуаціях. Вони самостійно обирають ту форму роботи, яка видається їм найвигіднішою для розв'язання проблемного завдання чи питання.

Результати, отримані на цьому підтверджувальному етапі дослідження, дали змогу (за допомогою кореляційного аналізу) побудувати кореляційну схему показників когнітивного компонента професійної компетентності студентів, яка містила найважливіші характеристики результативності когнітивного компонента професійної компетентності. (рис.2.3) (Додаток З).

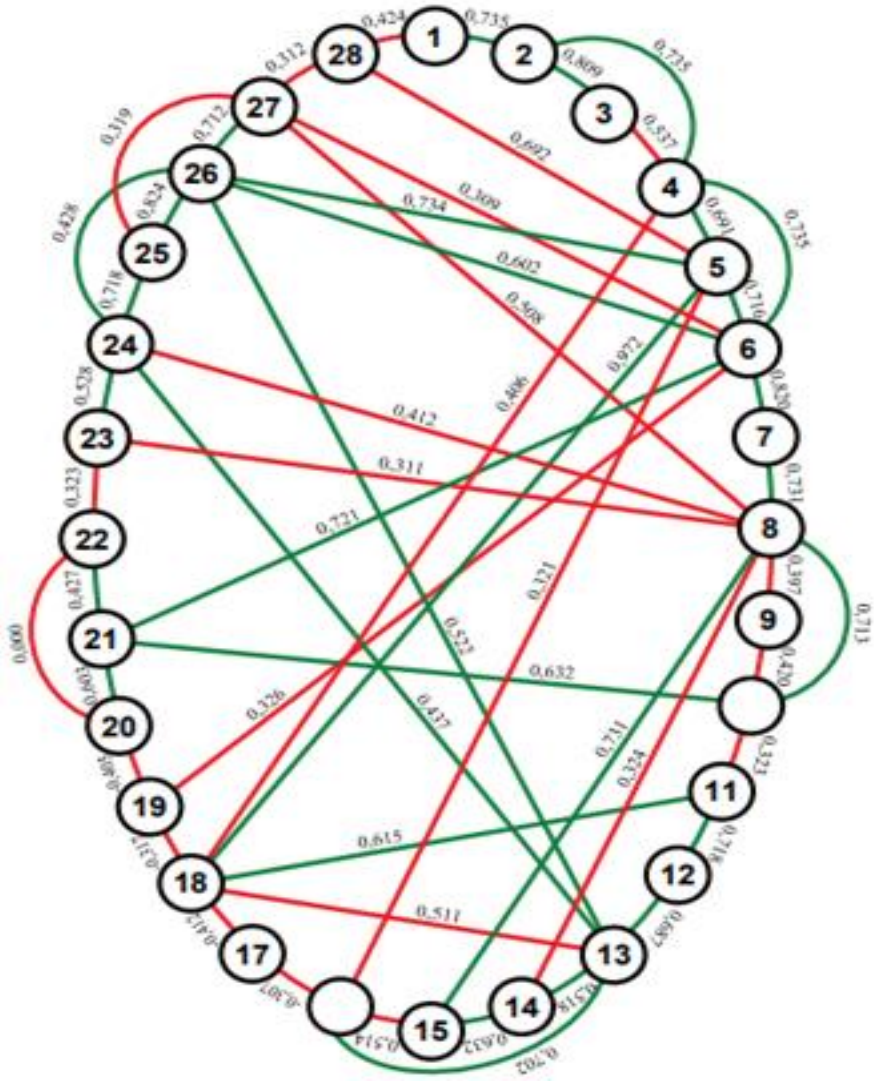

Рис.2.3. Корелограма найбільш значущих показників когнітивного компоненту професійної компетентності студентів

Таким чином, видно, що професійні правові знання студентів у вузькому розумінні корелюють з їхніми професійними навичками, стратегіями дій і способами пошуку оптимальних рішень. Найбільшу кількість кореляційних зв'язків мають такі показники:

- «знання форми захисту прав громадян та юридичних осіб» має позитивні кореляції і з «знанням порядку укладання цивільно-правових договорів, вимог до їх змісту, видів договорів, принципів виконання цивільно-правового договору» (0,691, $\rho<0,01$), «знанням видів і порядку здійснення цивільного судочинства, основних стадій цивільного процесу» (0,716, $\rho<0,01$), «умінням вибудовувати тактику ведення переговорного процесу»

(0,321, ρ<0,05), «умінням прогнозувати успішність застосування й організовувати сеанс гіпнорепродуктивного опитування» (0,782, ρ<0,01), «здатністю до критичного мислення» (0,734, ρ<0,01), «здатністю толерантно ставитися до клієнта» (0,692, ρ<0,05);

- «знання видів і порядку здійснення громадянського судочинства, основних стадій громадянського процесу» має позитивні кореляції із «знанням форми захисту прав громадян і юридичних осіб» (0,716, ρ<0,01), «знанням трудового права й обов'язків робітників і роботодавців, видів трудових договорів, змісту трудової дисципліни, порядку вирішення трудових суперечок» (0,820 ρ<0,01), «знанням порядку укладання цивільно-правових договорів, вимог до їх змісту, видів договорів, принципів виконання цивільно-правового договору» (0,735, ρ<0,01), «здатністю до ампліфікації та генералізації знань, легкістю переносу цих знань на практику» (0,309, ρ<0,05), «здатністю до критичного мислення» (0,602, ρ<0,01), «умінням знаходити той чи інший метод вирішення проблеми, відповідний до даних умов» (0,721, ρ<0,01), «здатністю обробляти накопичені знання, умінням самостійно здобувати нові знання, використовувати їх в своїй практичній діяльності» (0,326, ρ<0,05);
- «знання особливостей виконавчої служби» має позитивні кореляції із «знанням трудового права й обов'язків робітників і роботодавців, видів трудових договорів, змісту трудової дисципліни, порядку вирішення трудових суперечок» (0,731, ρ<0,01), «знанням основних правил професійної етики і прийомів ділового спілкування в колективі» (0,397, ρ<0,05), «знанням системи документаційного забезпечення управління» (0,713, ρ<0,01), «умінням організовувати експертне дослідження та проведення судово-психологічної експертизи» (0,324, ρ<0,05), «умінням робити висновки з проведеної судово-психологічної експертизи» (0,731, ρ<0,01), «умінням спростовувати завідомо хибне рішення, умінням сумніватися» (0,311, ρ<0,05), «здатністю обирати більш раціональні стратегії при виконанні задач» (0,412, ρ<0,05), «здатністю до ампліфікації та

генералізації знань, легкістю переносу цих знань на практику» (0,602, ρ<0,05);

- «уміння планувати і будувати психологічно обґрунтовану тактику захисної діяльності адвоката» позитивно корелює із «умінням проводити психологічний аналіз злочинного діяння» (0,687, ρ<0,01), «умінням організовувати експертне дослідження та проводити судово-психологічну експертизу» (0,518, ρ<0,01), «умінням вибудовувати тактику ведення переговорного процесу» (0,702, ρ<0,01), «умінням прогнозувати успішність застосування й організовувати сеанс гіпнорепродуктивного опитування» (0,511, ρ<0,05), «здатністю обирати більш раціональні стратегії при виконанні задач» (0,437, ρ<0,01), «здатністю до критичного мислення» (0,522, ρ<0,01);
- «уміння прогнозувати успішність використання і організувати сеанс гіпнорепродуктивного опитування» має позитивні кореляції із «умінням планувати та будувати психологічно обґрунтовану тактику захисної діяльності адвоката» (0,511, ρ<0,05), «умінням здійснювати інформаційно-аналітичну роботу» (0,615, ρ<0,01), «знанням форми захисту прав громадян і юридичних осіб» (0,782, ρ<0,01), «знанням порядку укладання цивільно-правових договорів, вимог до їх змісту, видів договорів, принципів виконання цивільно-правового договору» (0,406, ρ<0,05) та негативні значущі кореляції із «умінням здійснювати ідентифікацію автора анонімного тексту» (-0,412, ρ<0,05), «здатністю обробляти накопичені знання, умінням самостійно здобувати нові знання, використовувати їх в своїй практичній діяльності» (-0,317, ρ<0,05);
- «здатність до критичного мислення» має позитивні кореляції із «здатністю до прогнозування шляхів розв’язання проблем та задач» (0,824, ρ<0,01), «здатністю до ампліфікації та генералізації знань, легкістю переносу цих знань на практику» (0,732, ρ<0,01), «здатністю обирати більш раціональні стратегії при виконанні задач» (0,428, ρ<0,01), «умінням планувати та будувати психологічно обґрунтовану тактику захисної діяльності адвоката»

(0,522, ρ<0,01), «знанням видів і порядку здійснення цивільного судочинства, основних стадій цивільного процесу» (0,602, ρ<0,01), «знанням форм захисту прав громадян і юридичних осіб» (0,734, ρ<0,01).

Іншими словами, на підставі наведених результатів можна стверджувати, що найбільша кількість кореляцій існує між суто фаховими юридичними знаннями, уміннями та навичками майбутніх юристів. Ці знання, уміння та навички вирізняються не лише суто фаховим характером, а й інтелектуальним забарвленням, психологічним змістом. Тому можна вважати, що успішність професійної діяльності юриста багато в чому залежить від його професійного когнітивного стилю. Обґрунтуємо нашу позицію.

По-перше, ми виходимо з того, що "когнітивний стиль - це набір специфічних для кожної людини критеріїв вибору вподобань у розв'язанні проблем і завдань пізнання світу". Це система інструментів та індивідуальних прийомів, які люди використовують для організації своєї пізнавальної діяльності" [71, 72]. Ми також зважали на те, що когнітивний стиль - це індивідуально-специфічний спосіб переробки інформації, що характеризує особливості психіки конкретної людини та особливості так званої інтелектуальної поведінки [102].

По-друге, важливе значення для нашого дослідження має зміст когнітивних стилів: особистісні особливості когнітивних процесів, що виникають у різних ситуаціях під час розв'язання проблем і завдань [193], бажаний спосіб когнітивного аналізу та структурування інформації, одержуваної з довкілля [195], профіль розумових здібностей [221], індивідуальні особливості взаємозв'язку когнітивних здібностей та емоційних характеристик особистості в поведінкових актах.

По-третє, різні визначення когнітивних стилів мають біполярний вимір, коли вони описуються спільними ознаками - структурними особливостями когнітивної сфери індивіда, інструментальними особливостями інтелектуальної діяльності суб'єкта та полярними для кожного когнітивного

стилю формами когнітивних реакцій ("поле-залежність-поля", "жорсткість-гнучкість когнітивного контролю" тощо).

Таким чином, під час вивчення когнітивних стилів дослідницький інтерес учених, як правило, зміщується зі змістових особливостей пізнавальної діяльності індивіда на способи її організації. У цьому разі на перший план виходять типові особистісні особливості кожної людини та індивідуально-специфічні способи одержання й переробки інформації про навколишній світ [30; 46-48].

Зазначимо, що когнітивні стилі не містять оціночних суджень (що більш характерно для юридичної професії). Залежно від ситуації представники того чи іншого полюса кожного когнітивного стилю володіють специфічними перевагами, а їхні індивідуальні когнітивні якості сприяють ефективній адаптації особистості до навколишнього світу.

Незважаючи на розбіжності серед авторів щодо визначення стилістичної репрезентації, найчастіше автори розглядають когнітивні стилі в парадигмі пізнавальної діяльності як індивідуальні особливості процесу одержання, переробки та інтерпретації інформації про навколишню дійсність [244; 255; 255; 259; 274].

Третій етап констатувального дослідження був спрямований на оцінку *соціального компонента професійної компетентності майбутніх юристів*. На даному етапі емпіричного дослідження було використано методику 16-PF Р.Кеттелла [160], опитувальник «Стилі поведінки в конфліктних ситуаціях міжособистісної взаємодії» К.Томаса [312], «Шкалу експертної оцінки та самооцінки знань, вмінь, навичок та компетенцій студентів юридичних спеціальностей».

Результати, отримані нами за комунікативною компетентністю студентів, зображено в таблиці (табл.2.3).

Таблиця 2.3.

Результати студентів за комунікативною компетентністю

Компоненти комунікативної компетентності	
Інформаційно-комунікативний компонент:	0,4871
- сукупність юридичних знань (правових та нормативних актів)	0,5388
- знання психології особистості, професійного спілкування та міжособистісної взаємодії	0,3024
- орієнтування в професійних ситуаціях в порядку реалізації прав та свобод громадян	0,4856
- здатність до самоаналізу та самопізнання	0,2311
Афективно-комунікативний компонент:	0,3120
- система цінностей особистості	0,2926
- система соціальних настановлень	0,2113
- уміння і навики управління своїм емоційним станом, здатність до саморегуляції	0,2905
- система ставлень особистості, досвід міжособистісної взаємодії, професійного спілкування та правових стосунків	0,2315
- здатність до емпатії	-0,1314
Регулятивно-комунікативний компонент:	0,4203
- уміння та навички комунікативної діяльності майбутнього юриста, заснованої на праві та правових стосунках	0,4126
- володіння техніками спілкування	0,3492
- уміння та навички вербальної та невербальної взаємодії	0,4225
- уміння та навички конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях та ситуаціях когнітивного дисонансу	0,4911

Отримані дані свідчать про те, що загалом розвиток комунікативних навичок студентів перебуває на середньому рівні. Це свідчить про те, що всі студенти володіють необхідним рівнем правових знань, пов'язаних з організацією та здійсненням ефективного спілкування між співрозмовниками, можуть досить ефективно маневрувати у професійних ситуаціях і володіють навичками професійного спілкування та міжособистісної взаємодії.

Серед комунікативних компетенцій результати виявилися посередніми за компонентом "Ефективна комунікація" та нижчими за середній за компонентом "Емоційна комунікація".

Дані показники комунікативної компетентності свідчать про недостатній рівень розвитку наступних компонентів комунікативного процесу у майбутніх юристів:

- Комунікативно-діагностичний (діагностика соціально-психологічного змісту конкретних ситуацій у контексті планованої комунікативної діяльності, виявлення соціальних, соціально-психологічних та інших суперечностей, з якими можуть зіткнутися юристи у спілкуванні).

- Програмування спілкування (складання програм спілкування, підготовка текстів для спілкування, вибір стилю спілкування, позиції та дистанції);

- Комунікативно-організаційна діяльність (привернення уваги партнерів по спілкуванню та активізація комунікативної діяльності).

- Комунікативна діяльність (діагностика комунікативної ситуації, в якій розвивається спілкування індивіда, прогнозування розвитку цієї ситуації).

Під час планування програми формувального експерименту необхідно враховувати, що кожен із цих компонентів може бути одним з етапів професійного навчання.

Слід також мати на увазі, що комунікативно-результативна компетентність людини включає її вміння, зокрема емоційно-психологічну саморегуляцію як здатність керувати своїми психофізіологічними характеристиками, що дає змогу адаптуватися до комунікативно-результативної діяльності, гармонізувати свій емоційно-психологічний стан тощо. Слід також мати на увазі, що досягнення

Досить низький результат студентів за розвитком емпатії (зокрема, 0,1314) та від'ємний знак, прикріплений до цього результату, свідчать про стан когнітивного дисонансу в студентів, зокрема, з одного боку, незважаючи на їхнє розуміння того, що вони мають бути емпатичними щодо своїх клієнтів, їхніх проблем і розв'язань правових ситуацій. Попри це, з іншого боку, видно, що студенти не можуть поводитися подібним емпатичним чином у ситуаціях професійної діяльності тощо. Тому під час планування програми

формувальних експериментів слід враховувати необхідність розвитку емпатії у майбутніх фахівців у галузі права.

Результати, отримані нами за вольовими та психомоторними якостями студентів, їх емоційними особливостями наведено в таблиці (табл.2.4).

Таблиці 2.4.

Результати студентів за вольовими та психомоторними якостями, емоційними особливостями (за результатами факторного аналізу)

Якості особистості	
Вольові якості:	0,3419
- здатність брати на себе відповідальність в складних ситуаціях та ситуаціях когнітивного дисонансу	-0,3002
- здатність об'єктивно оцінювати свої досягнення, сили та можливості	0,2917
- здатність до переборення труднощів, наполегливість	0,1456
Психомоторні якості:	0,2645
- здатність до миттєвого реагування в умовах дефіциту часу	0,2307
- здатність до миттєвої реакції на раптовий зоровий та слуховий подразник (високий рівень психомоторної реактивності)	0,3684
Емоційні особливості:	0,3117
- врівноваженість та стресостійкість в конфліктних ситуаціях та ситуаціях когнітивного дисонансу	0,2905
- емоцій на стійкість у випадку прийняття відповідальних рішень	0,3504

Отримані результати свідчать про недостатній рівень розвитку у студентів спонтанних і психомоторних якостей, емоційних характеристик тощо. Це свідчить, з одного боку, про те, що студенти-правники не мають достатнього досвіду для реалізації свого особистісного потенціалу (знань, умінь і навичок), що не дає змоги їм швидко й успішно виконувати професійну діяльність.

З іншого боку, юридична діяльність вимагає виваженої та доцільної поведінки у багатофункціональній та багатогранній діяльності в умовах значних часових, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших обмежень людських ресурсів, що враховується на етапі планування та проведення формувальних експериментів.

Результати, отримані на констатувальному етапі дослідження компетентності соціального компонента професійної компетентності майбутніх юристів, були опрацьовані за допомогою процедури факторного аналізу і подані в таблиці. (табл.2.5).

Таблиця 2.5.

Результати студентів за компетенціями соціального компоненту професійної компетентності майбутніх юристів (за методом факторизації даних)

№	Показники, що позначають компетенції соціального компоненту професійної компетентності	Факто 1	Фактор 2	Фактор 3
1.	Громадянська позиція	0,7431	0,0156	-0,0024
2.	Розуміння необхідності здорового способу життя	0,7564	0,0324	-0,0128
3.	Здатність і готовність навчатися самостійно	0,5302	0,0001	0,0025
4.	Здатність професійно спілкуватися	0,4101	-0,0028	0,0013
5.	Здатність приймати правильні рішення в ситуаціях когнітивного дисонансу	0,3024	0,0004	0,0001
6.	Здатність і готовність оцінювати результати своєї юридичної діяльності	0,5684	0,0024	-0,0006
7.	Здатність застосувати у практичній діяльності знання організаційно-правових основ	0,0004	0,3046	0,0001
8.	Здатність організовувати роботу колективу	0,0128	0,2110	-0,0004
9.	Здатність приймати оптимальні рішення в нестандартних ситуаціях	-0,0138	0,2561	0,0021
10.	Здатність і готовність продемонструвати на практиці правові знання	-0,0231	0,3283	-0,0005
11.	Знання юридичної психології	-0,0301	0,4892	0,0023
12.	Вміння проведення юридичної консультації та експертизи законопроектів й інших нормативно-правових актів	0,0402	0,3103	0,0001
13.	Здатність і готовність тлумачити й застосовувати закони та інші нормативні правові акти	-0,0128	0,3282	0,0002

14.	Здатність забезпечувати дотримання законодавства в діяльності державних органів, фізичних і юридичних осіб	0,0007	0,4893	-0,0013
15.	Здатність юридично вірно кваліфікувати факти і обставини	0,0001	0,3561	-0,0004
16.	Здатність розробляти документи правового характеру	-0,0012	0,4284	-0,0016
17.	Здатність здійснювати правову експертизу нормативних актів	0,0008	0,3091	-0,0005
18.	Здатність надавати кваліфіковані юридичні висновки та консультації	0,0003	0,3244	0,0012
19.	Здатність приймати правові рішення та здійснювати інші юридичні дії уточній відповідності до закону	0,0022	0,4156	-0,0027
20.	Здатність викривати та встановлювати факти правопорушень	-0,0014	0,3242	-0,0001
21.	Здатність визначати міру відповідальності та покарання винних	0,0023	0,3014	0,0007
22.	Здатність застосовувати необхідні заходи щодо відновлення порушених прав громадян	0,0009	0,3242	-0,0004
23.	Здатність і готовність застосувати навики професійної етики, загальної правової і психологічної культури	-0,0003	0,0001	0,4581
24.	Глибока повага до закону і дбайливе ставлення до соціальних цінностей правової держави	-0,0007	0,0018	0,5342
25.	Розуміння сутності та соціальної значущості своєї професії	0,0001	-0,0123	0,4261
26.	Вміння співпрацювати з людьми	0,0005	-0,0226	0,3124
27.	Здатність організувати робоче місце і діяльність юриста відповідно до профілю організації	-0,0008	-0,0019	0,2687
28.	Здатність працювати із законодавством та інформаційно-довідковими системами	-0,0001	-0,0059	0,2371
29.	Здатність систематично підвищувати свою професійну кваліфікацію	0,0004	0,0009	-0,1713
30.	Здатність вивчати законодавство та практику його застосування, вивчати спеціальну літературу	0,0007	-0,0003	0,1025

Отримані дані увійшли в три основні фактори. Перший фактор (47,3% дисперсії) називається "соціально-особистісна компетентність". До цього фактора ввійшли "розуміння необхідності здорового способу життя" (0,7564), "громадянська позиція" (0,7431), "здатність і готовність оцінювати результати власної правової діяльності" (0,5684), "навички професійної комунікації (включно з іноземними мовами)" (0,4101), "здатність до самостійного навчання та готовність до самостійного навчання" (0,5302) і "здатність ухвалювати правильні рішення в ситуаціях когнітивного дисонансу" (0,3024).

Другий фактор (28,3% дисперсії) має назву "організаційно-управлінська компетентність" і включає такі компетенції з найбільшими факторними вагами: "здатність забезпечувати законодавчий порядок у діяльності державних органів, фізичних та юридичних осіб" (0,4893), "знання юридичної психології" (0,4892), "вміння складати юридичні документи" (0. 4284), "уміння ухвалювати правові рішення та інші юридичні акти відповідно до закону" (0,4156) і "уміння законно і правильно встановлювати факти та обставини" (0,3561).

І, нарешті, третій фактор (24,4% дисперсії) містить показники спеціальних компетенцій майбутніх правників, зокрема: "глибока повага до закону та соціальної цінності правової держави" (0,5342), "навички професійної етики, уміння користуватися загальною (ерудованою та обізнаною) правовою та психологічною культурою і готовність" (0,4581), "розуміння суті професії та її соціальної значущості" (0,4261) та "уміння працювати з людьми" (0,3124).

Такий розподіл показників за факторами є цілком закономірним, оскільки, з одного боку, демонструє чітку ієрархію компетенцій, які входять до соціальної складової професійної компетентності майбутніх юристів. Однак, на наш погляд, множинний, у даному випадку трифакторний, розподіл компетенцій показує дискордантну структуру професійної компетентності студентів-правників, яка свідчить, що їхня професійна компетентність ще перебуває в процесі формування. До речі, цей висновок підтверджується і низькими факторними вагами більшості аналізованих компетенцій.

Четвертий етап констатувального дослідження був спрямований на оцінку рівня сформованості *аксіологічного компоненту професійної компетентності майбутніх юристів*. На даному етапі було використано «Тест ціннісних орієнтацій» М.Рокича [280], тест 16-PF Р.Кеттелла [160], «Методику визначення рівня сформованості професійної компетентності майбутнього юриста».

Дані, отримані нами за «Тестом ціннісних орієнтацій» М.Рокича [280], були оброблені методом факторизації даних. В результаті було отримано три фактори, які представлено у таблиці (табл.2.6).

Таблиця 2.6.

Структура ціннісних орієнтацій студентів

№	Ціннісні орієнтації	Факто 1	Факто 2	Фактор 3
1.	Активне життя	0,7381	0,0125	0,0004
2.	Життєва мудрість	0,7056	0,0238	-0,0001
3.	Здоров'я	0,7243	-0,0567	-0,0003
4.	Цікава робота	0,7482	0,0217	0,0310
5.	Матеріально забезпечене життя	0,7912	-0,0004	-0,0001
6.	Суспільне визнання	0,7355	-0,0128	-0,0025
7.	Пізнання	0,7025	0,0037	-0,0014
8.	Продуктивне життя	0,7680	0,0017	0,0007
9.	Розвиток	0,7931	-0,0013	-0,0028
10.	Щасливе сімейне життя	0,5687	-0,0007	-0,0005
11.	Щастя інших	0,4310	0,0025	-0,0096
12.	Творчість	-0,3122	0,0001	0,0026
13.	Впевненість у собі	0,2603	-0,0023	-0,0001
14.	Любов	-0,0006	0,3212	0,0074
15.	Друзі	0,0012	0,4605	0,0036
16.	Розваги	-0,0034	0,5387	0,0003
17.	Свобода	-0,0005	0,6312	0,0002
18.	Вихованість	-0,0018	0,5402	0,0007
19.	Високі запити	0,0063	0,6128	-0,0002
20.	Життєрадісність	0,0018	0,5317	-0,0001
21.	Старанність	0,0005	-0,4311	-0,0007
22.	Незалежність	-0,0022	0,6873	-0,0028
23.	Неприйняття недоліків	0,0034	-0,3217	0,0012
24.	Освіченість	0,0024	0,4873	0,0056
25.	Відповідальність	0,0015	0,6107	-0,0006
26.	Раціоналізм	-0,0008	0,5381	-0,0001
27.	Самоконтроль	0,0003	0,4216	-0,0004

28.	Сміливість у відстоюванні своєї думки	0,0011	0,3167	0,0025
29.	Тверда воля	-0,0020	0,5673	-0,0007
30.	Терплячість	-0,0006	-0,0003	-0,2317
31.	Широта поглядів	-0,0013	0,0004	0,2055
32.	Чесність	0,0022	0,0001	0,4321
33.	Ефективність у справах	-0,0010	0,0006	0,4785
34.	Чуйність	-0,0007	0,0001	-0,3178
35.	Акуратність	0,0023	-0,0002	0,4355
36.	Краса природи та мистецтва	0,0021	-0,0027	0,4028

Перший фактор (48,3 % дисперсії) отримав назву «Професійна спрямованість особистості», адже до нього увійшли термінальні цінності студентів, які наголошують на цінностях цікавої роботи, суспільному визнанні, творчості тощо. З найбільшою факторною вагою до першого фактору увійшли такі показники, як «розвиток» (0,7931), «матеріально забезпечене життя» (0,7912), «продуктивне життя» (0,7680), «цікава робота» (0,7482), «активне життя» (0,7381), «суспільне визнання» (0,7355), «здоров'я» (0,7243), «життєва мудрість» (0,7056), «пізнання» (0,7025), «щасливе сімейне життя» (0,5687), «щастя інших» (0,4310), «творчість» (-0,3122).

Другий фактор (27,3 % дисперсії) ми назвали «Свобода та відповідальність». До нього увійшли як термінальні, так і інструментальні цінності, найбільшу факторну вагу мають: «незалежність» (0, 6873), «свобода» (0,6312), «високі запити» (0, 6128), «відповідальність» (0,6107), «тверда воля» (0,5673), «вихованість» (0,5402), «розваги» (0,5387), «раціоналізм» (0,5381).

До третього фактору (24,4 % дисперсії) увійшли інструментальні цінності: «ефективність у справах» (0,4785), «акуратність» (0,4355), «чесність» (0,4321), «чуйність» (-0,3178), «терплячість» (-0,2317), «широта поглядів» (-0,2055), а також термінальна цінність «краса природи та мистецтва» (0,4028). Даний фактор отримав назву «Лояльність».

Таким чином, цей розподіл цінностей за факторами свідчить про те, що майбутні юристи мають досить високий рівень ціннісних орієнтацій. Студенти

усвідомлюють значущість обраної ними професії як для себе, так і для суспільства загалом, розуміють, як домогтися успіху на професійній ниві, оцінюють особливості особистісного розвитку та самовдосконалення.

Використання інших методик для визначення рівня толерантності та лояльності студентів також підтверджує, що всі студенти мають нормативний (середній) і недостатній (низький) рівні толерантності та лояльності. (рис.2.4.).

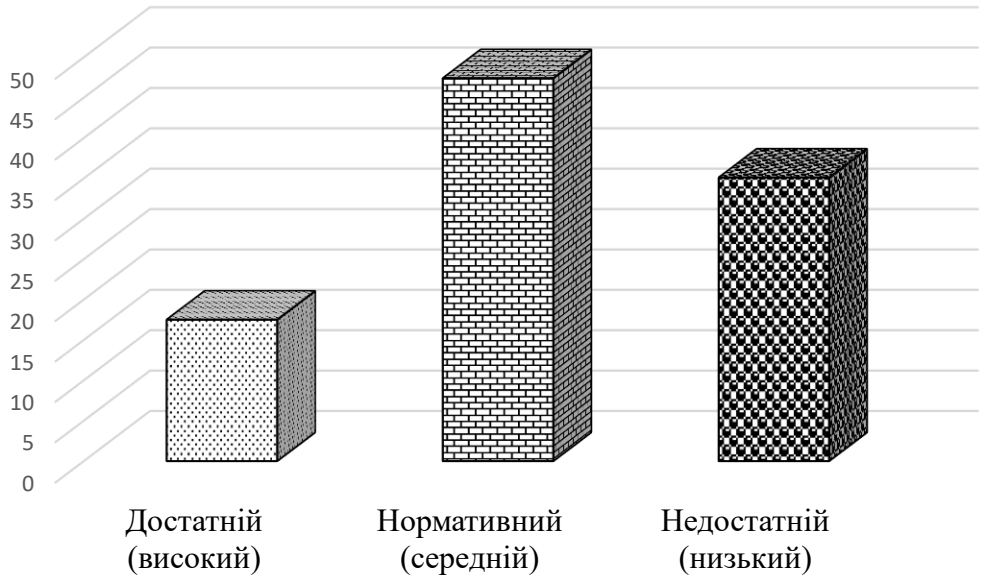

Рис.2.4. Рівні сформованості толерантності та лояльності у студентів

Якщо ж аналізувати сформованість толерантності за компонентами, то найвищі показники отримали студенти за когнітивним компонентом толерантності (табл.2.7).

Таблиця 2.7.

Сформованість компонентів толерантності у майбутніх юристів (за результатами факторного аналізу)

Компоненти толерантності	
Когнітивний компонент	0,6583
Мотиваційно-цільовий компонент	0,4387
Поведінковий компонент	0,3216
Ціннісний компонент	-0,2610

Когнітивний компонент толерантності ґрунтується на знаннях і раціональних методах доказу та містить зміст, спрямованість і характер ідей і цінностей, що їх передає суспільство через систему освіти та виховання, які формують основні принципи життя людини, плюралізм і спосіб інтерпретації індивідом одержуваної інформації, що, своєю чергою, сприяє глибокому засвоєнню змісту (факторна вага когнітивного компонента толерантності у студентів становить 0,6583).

Результати діагностики мотиваційно-цільового компонента толерантності у студентів виявилися дещо нижчими. Тому факторна вага цього компонента становить 0,4387. Іншими словами, це те, що С.Л. Блаченко називає "комунікативним правом особистості", що визначає межі свободи співрозмовника, щоб гарантувати продуктивну взаємодію на засадах взаємного визнання та ненасильства [51]. Емпатія як здатність до співчуття і співпереживання сприяє залученню юриста до світу переживань клієнта і формуванню таких професійних якостей юриста, як співчуття, гуманність, терпіння, совість і турбота. Емпатія призводить до гуманного ставлення до клієнта. Це пов'язано з тим, що професія юриста ґрунтується на повазі до життя, і гуманність професійної діяльності юриста безпосередньо залежить від дотримання моральних норм професійної поведінки.

На жаль, найнижчі результати було діагностовано у студентів за поведінковим компонентом толерантності (0,3216). Поведінковий компонент толерантності - це насамперед особлива поведінка людини, яка, на нашу думку, містить основні інформаційні моделі та структури, що набуваються особистістю та сприяють визначенню й подальшій реалізації цілей, завдань і своєї життєвої програми. Поведінковий компонент толерантності сприяє розвитку спеціальних і гуманних навичок у спілкуванні з клієнтами. Низькі результати за даним пунктом свідчать про те, що майбутні юристи не мають відповідного професійного досвіду, необхідного для роботи з клієнтами, не знають, у яких аспектах професійної взаємодії необхідно виявляти толерантне ставлення до клієнтів тощо.

І, нарешті, дуже низькими виявилися оцінки студентів за ціннісним компонентом толерантності (-0,2610). Ціннісний компонент сформованої толерантності не зводиться до автоматизму або простої стереотипної поведінки, а являє собою ціннісну життєву позицію, яка виникає при співвіднесенні очікувань, ціннісних орієнтацій та поведінки людини з певними ідеалами, цінностями та смислами, на основі усвідомленого вибору певної позиції та ухвалення відповідальних рішень. Слід зазначити, що така позиція є Вивчаючи толерантність як стійку особистісну позицію, ми розглядаємо це питання як питання особистісних настанов, цінностей, а саме - як особистісні установки, ціннісних орієнтири. Це пов'язано з тим, що вони визначають, з одного боку, внутрішній світ людини, її почуття і переживання, а з другого - співвідношення мотивації та регуляції, що, своєю чергою, зумовлює реальний зміст поведінки юриста. Отже, вседозволеність як ціннісний компонент структури особистості недостатньо сформована в експериментальній, контрольній і додатковій групах студентів, і її формуванням необхідно спеціально займатися у формувальних експериментах.

Загалом результати, отримані в цьому дослідженні, свідчать про низькі показники за осьовими елементами професійної компетентності майбутніх юристів і недостатній рівень сформованості у студентів морально-ціннісних орієнтацій, толерантності та лояльності.

Висновки до другого розділу

У другому розділі запропоновано структуру майбутньої професійної компетентності юристів, описано фактологічне дослідження та проаналізовано його результати.

Моделюється структура професійної компетентності юристів. Професійна компетентність – це сформованість особистості студента, яка структурно складається з конструктів, що у своїй сукупності містять конструкти, які визначають конкретні психологічні категорії, які тією чи

іншою мірою зумовлюють формування професійної компетентності фахівця. Цими компонентами є: 1) мотиваційно-цільовий компонент; 2) когнітивний компонент; 3) соціальний компонент; 4) аксіологічний компонент.

Мотиваційно-цільовий компонент включає: мотивацію до виконання правової діяльності; мотивацію досягнення успіху; уміння ставити й досягати мети своєї діяльності; професійне самовизначення як критерій успішності професійної діяльності; професійну орієнтацію як психологічну спрямованість студента на професійну діяльність, яка включає змістовний та мотиваційний аспекти. Зауважимо, що до нього входять професійна орієнтація; професійна готовність як стан студента, який характеризується науковою підготовкою, а також професійна орієнтація, професійна готовність.

Когнітивний компонент включає формування знань, умінь, навичок, компетенцій, професійно значущого досвіду тощо, а також наголошує на розвитку спроможності фахівця використовувати ці знання, уміння та навички, рамки застосування професійно значущого досвіду на практиці.

Соціальний компонент включає в себе комунікативні навички, емоційно-експресивні властивості особистості, рухові та вольові якості фахівця. До таких компетенцій належать: соціально-особистісна компетенція - громадянська позиція, розуміння необхідності здорового способу життя, здатність і готовність до самостійного навчання, професійна комунікація, здатність ухвалювати правильні рішення в ситуаціях когнітивного дисонансу; організаційно-правова компетенція - здатність і готовність оцінювати результати правничої діяльності, організаційно-правове застосування знань у межах, організація роботи в команді, ухвалення оптимальних рішень у нестандартних ситуаціях; організаційно-правове застосування знань в рамках, організація роботи в команді, ухвалення оптимальних рішень у нестандартних умовах; організаційно-правове застосування знань в рамках.

Моральний компонент включає такі необхідні юристу особистісні якості, як моральні цінності, етичні норми, особливості професійної культури, толерантність, лояльність і духовність. Основним підструктурним елементом

самопсихологічного компонента є професійне самовизначення та самореалізація правників, які загалом можна описати як довготривалий процес розвитку ставлення до професії та до себе як до (потенційного чи актуального) суб'єкта або фахівця професійної діяльності.

У цьому розділі описується етап підтвердження результатів дослідження та аналіз отриманих результатів.

Розділ ІІІ. Психологічний розвиток та формування професійної компетентності майбутніх юристів

3.1. Впровадження програми фасилітації становлення професійної компетентності майбутніх юристів

Під час формувального експерименту здійснювалося системне формування компонентів професійної компетентності студентів (майбутніх юристів) на основі спеціально розробленого комплексу заходів, психолого-педагогічних впливів, тренінгів тощо.

Згідно з результатами, отриманими на констатувальному етапі експерименту, професійна компетентність юристів є складним психологічним утворенням, що містить не тільки знання та вміння, а й певні особистісні характеристики, які дають змогу майбутнім фахівцям ефективно працювати, розв'язувати проблеми тощо.

Розвиток професійної компетентності майбутніх юристів потребує фасилітації в процесі професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів.

У формувальному експерименті ми виходили з того, що система фасилітації професійного розвитку майбутніх юристів має моделюватися в предметному (у нашому випадку освітньому) середовищі, що стимулює прагнення особистості до самореалізації, саморозвитку та співтворчості.

Розробляючи заходи формувального етапу експериментальної роботи, ми виходили з того, що фасилітація - це багатовимірний процес, який сприяє реалізації творчого потенціалу людини, мобілізації особистісних ресурсів, розвитку впевненості в собі, самостійності та стійкості до невдач і стресових чинників (І.Р.Алтунина [4], К.О.Абульханова-Славська [1], В.А.Петровський [56], Г.О.Балл [8], К.Роджерс [94; 95]).

З огляду на це змістовні аспекти фасилітаційної програми, яку ми розробляємо, спрямовані на актуалізацію всіх компонентів професійної

компетентності майбутніх юристів на різних етапах їхнього професійного становлення, на розвиток мотиваційного, цільового, когнітивного, соціального й аксіологічного компонентів професійної компетентності, на збереження професійного здоров'я досягнення високої професійної компетентності за збереження професійного здоров'я, орієнтація майбутніх фахівців на здоровий спосіб життя, а також на розвиток професійного здоров'я, що є важливими.

Цілями програм, що сприяють розвитку професійної компетентності майбутніх юристів, є набуття студентами професійно значущого досвіду в царині правничої діяльності, їхній професійно-особистісний розвиток і реальне підвищення ефективності розв'язання студентами стандартних та інноваційних, а також дещо ускладнених завдань у відповідній професійній царині діяльності.

Розроблена фірмою програма сприяння професійному становленню майбутніх юристів визначила такі умови, що забезпечують її ефективність

- наявність системи, що включає діагностичний, навчальний, розвивальний та управлінський блоки;

- проведення індивідуально-орієнтованих фасилітаційних заходів, що враховують особливості завдань професійної діяльності юристів, труднощі, що виникають, і шляхи їх вирішення;

- відповідність змісту психолого-педагогічного супроводу, з одного боку, вимогам діяльності, а з іншого - психологічним особливостям суб'єкта;

- використання як методів фасилітації серії діагностичних, консультаційних, тренінгових, інформаційно-корекційних процедур;

- орієнтація фасилітаційної програми на зміну самосприйняття суб'єкта та підвищення професійної компетентності майбутніх юристів, що забезпечує їхню конкурентоспроможність та особистісний розвиток;

- орієнтація системи фасилітації загалом на досягнення комплексних і продуктивних результатів, які виражаються в соціальній і професійній ефективності особистості.

Система фасилітації також орієнтована на: підтримку формування професійної компетентності; актуалізацію механізмів самопізнання, саморегуляції, самоконтролю та саморозвитку; створення умов для соціально-психологічного супроводу ефективної професійної діяльності майбутніх правників; моніторинг рівня сформованості професійної компетентності студентів; формування базових компетенцій; сприяння саморозвитку.

У парадигмі формувального експерименту нами були реалізовані всі ключові компоненти процесу сприяння професійному становленню майбутніх юристів. У результаті з'явилася можливість діагностувати й аналізувати зовнішні умови та особистісні ресурси особистості студента, а також прогнозувати розвиток цих ресурсів і потенціалів. Це також дало змогу створити алгоритми та методики, за допомогою яких кожен студент міг би набути певних оптимальних особистісних характеристик стилю професійної діяльності та виконувати правові функції. Крім того, студенти змогли оволодіти механізмами узгодження особистісних потреб та інтересів майбутніх правників, що призведуть до реалізації їхньої професійної компетентності.

Для формування професійної компетентності майбутніх юристів нами було розроблено структурно-функціональну модель, яка була успішно апробована на етапі участі студентів у формувальних експериментах. (рис.3.1).

Структурно-функціональна модель підвищення кваліфікації базується на таких положеннях:

- застосування системно-діяльнісного підходу, що дає змогу перейти від пасивних до активних і творчих методів навчання, є необхідним для навчання студентів юридичних факультетів;

- розробка навчальних програм і видів навчальної діяльності для підготовки нового покоління фахівців відповідно до кваліфікаційних характеристик, включаючи особистісні, спеціальні та професійні вимоги;

- урахування психолого-педагогічних особливостей освітньої діяльності на основі принципів гуманізації та особистісно-орієнтованого підходу в процесі професійної підготовки.

Рис. 3.1. Структурно-функціональна модель становлення професійної компетентності майбутніх юристів

Структурно-функціональна модель передбачає використання фасилітаційних програм розвитку професійної компетентності майбутніх юристів, що складаються з трьох блоків: мотиваційно-адаптаційного, змістовно-процесуального, рефлексивного тощо. (Додаток І).

3.2. Реалізація програми формувального експерименту та аналіз її результативності

Результати, отримані на формувальному експериментальному етапі, обговорюватимуться після впровадження структурно-функціональної моделі професійного розвитку майбутніх юристів в експериментальній групі.

На етапі формувального дослідження використовувалися ті самі методи, що й у констатувальному експерименті. Було проведено чотири етапи формувального дослідження, на кожному з яких аналізувався рівень розвитку певного компонента професійної компетентності майбутніх юристів.

Так, перший етап формувального експерименту був спрямований на оцінку мотиваційно-цільового компонента професійної компетентності студентів-юристів. Отримані результати подано в таблиці нижче. (табл.3.1).

Таблиця 3.1.

Результати студентів експериментальної та контрольної груп за мотиваційно-цільовим компонентом професійної компетентності

Підструктури мотиваційно-цільового компоненту	До тренінгу		Після тренінгу	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Мотивація виконання юридичної діяльності	0,4320	0,4073	0,7321	0,5227
Мотивація досягнення успіху	0,4021	0,3715	0,7028	0,6310
Здатність ставити цілі власної діяльності та їх досягати	-0,3203	-0,2809	0,6541	0,3127
Професійне самовизначення	0,2811	0,2103	0,6501	0,3024
Професійна спрямованість особистості	0,2917	0,2419	0,5997	0,5442
Антиципація можливих дій та результатів: – усвідомлювана антиципація; – неусвідомлювана антиципація; – інсайтна антиципація	0,3268 0,0128 0,2654 0,0244	0,2986 0,0206 0,2098 0,0264	0,6502 0,3104 0,4568 0,4031	0,3190 0,1256 0,2219 0,1250
Залежність якості і ступеню привабливості дії та результатів від мотивів діяльності	0,3297	0,3854	0,6266	0,3901

Залежність якості і ступеню привабливості дій та результатів від користі, витрат часу та зусиль, оцінки діяльності іншими та самооцінки	0,3054	0,3007	0,6516	0,4219
Взаємозв'язок цілеутворення та ціледосягнення в діяльності	-0,2563	-0,0126	0,4202	0,1216
Ефективність прийняття фахівцем рішень в професійній діяльності:	0,2563	0,2711	0,4658	0,4922
– використання суб'єктом готових рішень і стратегій виконання діяльності, що існують в структурі «Я-образу»;	0,3566	0,3455	0,8390	0,5133
– використання рішень, що формуються на основі антиципацій;	0,0102	0,0256	0,3299	0,5127
– використання рішень, що формуються на основі бажаного цілеутворення	0,0246	-0,0328	0,5612	0,2718
Готовність майбутніх юристів до виконання професійної діяльності:	-0,3721	-0,3829	0,6899	0,3055
– мотиваційна;	0,2173	0,3054	0,4025	0,4100
– змістова;	-0,2108	-0,2303	0,5632	0,5929
– операційна	-0,0025	-0,0386	0,4229	0,2021
Типи професіоналів:				
– реалістичний;	0,1258	0,2058	0,3997	0,3618
– конвенційний;	0,3484	0,2315	0,4881	0,2029
– уявний	-0,4356	-0,3816	-0,1203	-0,2892

Таким чином, факторні ваги кожного з мотиваційно-цільових компонентів професійної компетентності у студентів експериментальної групи суттєво змінилися, що свідчить про професійне зростання та самовдосконалення студентів експериментальної групи. Такий стан справ пояснюється позитивними та значущими змінами в особистісних конструктивах і характеристиках. Таким чином, процес становлення юриста як професіонала інтерпретується як постійне і стабільне коригування важливих особистісних якостей і характеристик, необхідних для формування

майбутнього юриста. Статистично значущі зміни результатів студентів експериментальної групи за мотиваційно-цільовим компонентом професійної компетентності пояснюються, насамперед, формуванням у майбутнього юриста усвідомленості.

Це ставлення зароджується тоді, коли зв’язок «Я – моє життя – суспільний світ, частиною якого Я є», відкривається для особистості в своєму русі, зміні, повноті протиріч та проблем.

Проблеми, що виникають навіть в інших, індивіди сприймають виключно як "свої". Однак збереження цілісності та стабільності особистості, прогресивний розвиток усієї системи її ставлення до світу можливі лише за умови конструктивного розв'язання життєвих проблем правильним "особистим шляхом". Інакше кажучи, необхідно розвивати конструктивну рефлексію як здатність виявляти, розуміти і конструктивно розв'язувати життєві проблеми, яка, своєю чергою, може бути "перенесена" професіоналами на розв'язання складних професійних ситуацій у правовій сфері.

Оцінюючи результати експериментальної групи студентів, можна також зробити висновок про те, що результати мотиваційно-цільового компонента професійної компетентності багато в чому пояснюються зміною даних щодо змістовних аспектів рефлексії. До таких даних належить рефлексія індивідом процесу професіоналізації, яка пояснюється у формі "Я" загальних знань. Цей результат можна виразити так: "осмислення себе як професіонала". У такий спосіб людина виявляє свої якості, професійні можливості, а також проблеми та суперечності в професійному розвитку.

Змістовний аспект рефлексії в процесі формувального експерименту виявляється також у побудові індивідами стратегій подальшого саморозвитку, програм подолання та розв'язання суперечностей, а також в описі конкретних дій і моделей поведінки майбутніх юристів для підвищення їхніх професійних якостей.

У студентів експериментальної групи також відбулися суттєві зміни в операціональних аспектах рефлексії свого особистісного професійного розвитку. Це відображає нові форми інтелектуальної, інтроспективної та практичної діяльності з виявлення, аналізу та інтеграції змісту свого "Я" та його домінантних компонентів. Іншими словами, це розумові та практичні дії, за допомогою яких людина оволодіває процесом професійного розвитку і стає суб'єктом власного професійного розвитку. Як змістовні одиниці практичного аспекту рефлексії ми розглядаємо такі форми рефлексивної діяльності. Кожна з цих форм рефлексивної активності особистості може бути об'єктивована в поведінці та практичних діях студентів експериментальної групи з метою професійного розвитку і може репрезентувати професійну зрілість особистості за якістю, глибиною та ясністю її усвідомлення.

Аналізуючи дані, отримані за факторизацією результатів дослідження, до першого фактору, який ми і назвали «Мотиваційно-цільовий компонент професійного компоненту майбутніх юристів», увійшли змінні «мотиваційне досягнення успіху» (0,7902), «готовність до виконання професійної діяльності» (0,7831), «мотивація виконання юридичної діяльності» (0,6831), «професійна спрямованість особистості» (0,6187), «професійне самовизначення» (0,5103), «залежність якості і ступеню привабливості дій та результатів від мотивів діяльності» (0,4289), «типи професіоналів» (0,4236), «здатність ставити цілі власної діяльності та їх досягати» (0,4212), «залежність якості і ступеню привабливості дій та результатів від користі, витрат часу та зусиль, оцінки діяльності іншими та самооцінки» (0,4160), «ефективність прийняття фахівцем рішень в професійній діяльності» (0, 4087), «антиципація можливих дій та результатів» (0,4022), «взаємозв’язок цілеутворення та ціледосягнення в діяльності» (0,3187) (Додаток К).

Таким чином, той факт, що всі змінні увійшли до першого базового фактора і факторні ваги всіх змінних значно збільшилися, свідчить про досить високий рівень сформованості мотиваційно-цільового компонента професійної компетентності майбутніх правників в експериментальній групі,

формування мотивації професійної діяльності майбутніх правників, а також про вплив пропонованої нами програми, наприклад на здатність та готовність ставити та досягати мети.

Другий етап формувального експерименту був спрямований на оцінювання таких когнітивних компонентів професійної компетентності студентів-юристів. Результати показали, що студенти експериментальної групи продемонстрували статистично значущий приріст практично за всіма субкомпонентами когнітивного компонента (за t-критерієм Ст'юдентана).

Це стосується, передусім, професійних юридичних знань, вмінь та навичок, тоді як за загально професійними знаннями результати здобувачів освіти як експериментальної, так і контрольної груп зросли несуттєво. Найбільш значуще зростання результатів у студентів експериментальної групи діагностовано за такими показниками когнітивного компоненту, як «зростання поняття і складу злочину, підстави притягнення до кримінальної відповідальності» (0,7125 – в ЕГ), «знання порядку укладання цивільно-правових договорів, вимог до їх змісту, видів договорів, принципів виконання цивільно-правового договору» (0,7834 – в ЕГ), «знання форми захисту прав громадян і юридичних осіб» (0,7924 – в ЕГ), «знання психології судового процесу і судового розгляду, принципів змагальності, особливостей судового процесу» (0,7834 – в ЕГ), «знання правової культури, поняття правових організацій і правової поведінки» (0,5611 – в ЕГ), «знання особливостей мислення слідчого, формулювання слідчих версій» (0,5629 – в ЕГ), «знання системи, повноважень, складу і структури адвокатури, принципів адвокатської діяльності» (0,7910 – в ЕГ).

Також найбільш суттєві значущі відмінності між даними констатувального дослідження та формувального експерименту отримано у студентів експериментальної групи між уміннями й навичками здійснення юридичної діяльності, а саме між: «умінням працювати з нормативно-правовими актами та іншими інформаційними джерелами» (0,3506 – до тренінгу та 0,8314 – після тренінгу), «умінням застосовувати на практиці

норми різноманітних галузей права (0,1244 – до тренінгу та 0,6088 – після тренінгу), «умінням реалізовувати права та обов'язки юриста, слідчого, помічника прокурора, судового пристава та інших в конкретних умовах діяльності» (0,3127 – до тренінгу та 0,7712 – після тренінгу), «умінням складати психологічний портрет» (0,0276 – до тренінгу та 0,3879 - після тренінгу), «умінням проводити соціально-психологічний аналіз діяльності правоохоронної організації та психологічної служби в її структурі» (0,4318 – до тренінгу та 0,7405 – після тренінгу).

Загалом після закінчення формувального експерименту студенти експериментальної групи продемонстрували готовність застосовувати на практиці знання щодо правоохоронних і судових органів, видів злочинів та юридичної відповідальності, поняття та структури адміністративних правопорушень, порядку притягнення до адміністративної відповідальності, видів адміністративних покарань, поняття та структури злочинів і підстав кримінальної відповідальності. Майбутні юристи експериментальної групи володіють високим рівнем знань і підготовлені до застосування вимог і принципів, що стосуються видів, порядку укладення та змісту цивільно-правових договорів. Студенти добре знають форми захисту прав фізичних та юридичних осіб, види та порядок цивільного судочинства, основні стадії цивільного судочинства, види трудового права та обов'язки працівників і роботодавців, види трудових договорів, зміст трудової дисципліни, порядок вирішення трудових спорів та виконавче провадження. Студенти експериментальної групи також правильно застосовують основні правила професійної етики та методи ділового спілкування у своєму колективі, ведуть систему документації, що забезпечує управління та планування юридичної діяльності.

Третій етап формувального експерименту був спрямований на оцінку соціального компонента професійної компетентності майбутніх юристів. Результати, отримані на заключному етапі формувального експерименту, подано в таблиці нижче (табл.3.2).

Таблиця 3.2.

Результати студентів експериментальної та контрольної груп за комунікативною компетентністю (за результатами факторного аналізу)

Компоненти комунікативної компетентності	До тренінгу		Після тренінгу	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Інформаційно-комунікативний компонент:	0,4871	0,4502	0,7805	0,5687
- сукупність юридичних знань (правових та нормативних актів)	0,5388	0,5643	0,7812	0,5413
- знання психології особистості, професійного спілкування та міжособистісної взаємодії	0,3024	0,3411	0,5317	0,3892
- орієнтування в професійних ситуаціях в порядку реалізації прав та свобод громадян	0,4856	0,5603	0,7910	0,5934
- здатність до самоаналізу та самопізнання	0,2311	0,3104	0,4973	0,4025
Афективно-комунікативний компонент:	0,3120	0,3954	0,7188	0,4011
- система цінностей особистості	0,2926	0,2451	0,4522	0,4002
- система соціальних настановлень	0,2113	0,2405	0,4287	0,4223
- уміння і навики управління своїм емоційним станом, здатність до саморегуляції	0,2905	0,2854	0,6892	0,4027
- система ставлень особистості, досвід міжособистісної взаємодії, професійного спілкування та правових стосунків	0,2315	0,2546	0,6389	0,4280
- здатність до емпатії	-0,1314	-0,2526	-0,4877	-0,2307
Регулятивно-комунікативний компонент:	0,4203	0,4318	0,7833	0,6125
- уміння та навички комунікативної діяльності майбутнього юриста, заснованої на праві та правових стосунках	0,4126	0,4809	0,7687	0,5217
- володіння техніками спілкування	0,3492	0,3873	0,6997	0,5439
- уміння та навички вербальної та невербальної взаємодії	0,4225	0,4917	0,7012	0,5108
- уміння та навички конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях та ситуаціях когнітивного дисонансу	0,4911	0,4331	0,7887	0,5139

За більшістю показників соціального компонента професійної компетентності наприкінці формувального експерименту студенти експериментальної групи показали статистично значущий приріст результатів. (за t-критерієм Ст’юдентана). Зокрема, це такі показники, які входять до структури інформаційно-комунікативного компоненту соціальної підструктури професійної компетентності, а саме: «сукупність юридичних

знань» (0,5388 – до та 0,7812 – після), «орієнтування в професійних ситуаціях в порядку реалізації прав та свобод громадян» (0,4856 – до та 0,7910 – після), «здатність до самоаналізу та самопізнання» (0,2311 – до та 0,4973 – після).

Також у студентів експериментальної групи значно зросли результати за показниками афективно-комунікативного компоненту, зокрема за «уміннями і навиками управління своїм емоційним станом, здатністю до саморегуляції» (0,2905 до та 0,6892 – після), «системою ставлень особистості, досвідом міжособистісної взаємодії, професійного спілкування та правових стосунків» (0,2315 – до та 0,6389 – після), «здатністю до емпатії» (-0,1314 – до та -0,4877 – після). Також статистично значущу різницю діагностовано у студентів експериментальних груп за всіма компонентами регулятивно-комунікативної складової соціального компоненту професійної компетентності.

У студентів контрольної групи також діагностовано зростання результатів за всіма підструктурними елементами соціального компоненту, але різниця в результатах не є настільки суттєвою, як в експериментальних групах. Ще меншою є різниця в результатах студентів контрольної групи за вольовими, психомоторними якостями та емоційними особливостями, тоді як в експериментальній групі зміна результатів є статистично значущою за t-критерієм Ст'юдента. Зокрема, у студентів експериментальної групи значно зросли результати за такими вольовими якостями, як «здатність об'єктивно оцінювати свої досягнення, сили та можливості» (0,2917 – до та 0,6317 – після), «здатність до переборення труднощів, наполегливість» (0,1456 – до та 0,7120 - після). Також у студентів експериментальної групи діагностовано статистично значущі зміни в результатах за емоційними особливостями: «врівноваженість та стресостійкість в конфліктних ситуаціях та ситуаціях когнітивного дисонансу» (0,2905 – до та 0,5668 – після), «емоційна стійкість у випадку прийняття відповідальних рішень» (0,3504 – до та 0,5902 – після).

Таким чином, дані результати свідчать про те, що після закінчення формувального експерименту соціальний компонент професійної компетентності студентів експериментальної групи сформовано на високому

рівні, що також підтверджує доцільність та ефективність запропонованої нами програми формування професійної компетентності майбутніх юристів.

На наш погляд, проведені нами формувальні експерименти дають змогу стверджувати, що для студентів важлива насамперед не інформованість, а вміння розв'язувати проблеми, що виникають у конкретних ситуаціях. Таким чином, організоване навчання переорієнтує традиційну освітню парадигму, в якій домінували знаннєві підходи, так що студенти не лише набувають набір компетенцій, які свідчать про їхній індивідуальний потенціал і здатність випускників продуктивно жити в сучасних багатовимірних соціальних, політичних, ринкових, економічних, інформаційних і комунікаційних просторах, а й створюють умови для формування майбутніх правників, здатних у майбутньому проактивно розв'язувати та діяти в життєвих умовах.

Висновки до третього розділу

У даному розділі магістерської роботи аналізуються психолого-педагогічні функції процесу розвитку професійної компетентності майбутніх юристів за умов навчання студентів у виші, включно з навчально-інформаційною, рефлексивною, організаторською та виховно-прогностичною функціями.

Розроблена структурно-функціональна модель розвитку професійної компетентності майбутніх юристів була успішно апробована в експериментальній і контрольній групах на етапі формувального експерименту. У формувальному експерименті для дослідження рівня розвитку компонентів і підструктур професійних компетенцій майбутніх юристів використовувалися ті самі методики, що й на констатувальному етапі дослідження.

Після закінчення формувального експерименту було отримано статистично значущі відмінності в результатах студентів експериментальної групи (порівняно з результатами констатувального дослідження) за

показниками мотиваційно-цільової спрямованості, когнітивного, соціального та аксіологічного компонентів професійної компетентності.

Отримані наприкінці формувального експерименту дані засвідчили, що студенти експериментальної групи володіють достатнім рівнем фахових знань, умінь та навичок, навичками критичного мислення, толерантності й лояльності щодо клієнта, достатнім рівнем професійного самовизначення, професійною готовністю до здійснення юридичної діяльності, комунікативними навичками, емпатією, достатнім рівнем самоорганізації, достатнім рівнем психомоторних якостей, формування ціннісних орієнтацій, індивідуальної компетентності та індивідуальної компетентності, а також розвитком спонтанних і психомоторних якостей. Отримані нами результати свідчать про професійне зростання та самовдосконалення студентів експериментальної групи. Такий стан справ ми пояснюємо позитивними та значущими змінами в особистісних структурах і характеристиках. Тому процес становлення професійного юриста ми трактуємо як постійне і стабільне коригування важливих особистісних якостей і характеристик, необхідних для формування майбутнього юриста.

Студенти експериментальної групи здебільшого набули гнучкого та ґендерно-залежного когнітивного стилю здійснення юридичної діяльності, такі фахівці більш диференційовано оцінюють зовнішні ситуації.

Таким чином, результати формувального експерименту засвідчують, що наприкінці дослідження у студентів експериментальної групи було діагностовано високий рівень мотивації та сформованості цілепокладального, когнітивного, соціального та аксіологічного компонентів професійної компетентності.

Висновки

Узагальнення результатів теоретичних та експериментальних досліджень дало змогу сформулювати загальні теоретико-методологічні засади професійного становлення майбутніх правників, які ґрунтуються на аналізі й узагальненні матеріалу з досліджуваної теми в психолого-педагогічній літературі. Професійна компетентність юристів являє собою системну характеристику особистості, особистісне утворення, що визначає успішність або неуспішність виконання індивідом важливих соціальних та особистісних функцій.

Автором запропоновано структуру професійної компетентності юристів. Професійна компетентність складається з певних компонентів (мотиваційно-цільового, когнітивного, соціального та аксіологічного), які містять певні підструктурні елементи. Автор розкриває зміст основних функцій юристів: аксіологічної, епістемологічної, конституювальної, соціальної та комунікативно-рефлексивної.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури проаналізовано структурно-функціональну модель формування професійної компетентності майбутніх юристів, яка включає програму сприяння формуванню професійної компетентності фахівців.

Розроблено та успішно апробовано на формувальному експериментальному етапі психологічний тренінг "Формування професійної компетентності майбутніх юристів". Тренінг включав три блоки вправ, кожен з яких реалізовував мотиваційно-цільові, когнітивні, соціальні та аксіологічні елементи професійної компетентності студентів експериментальної групи.

Було виявлено психолого-педагогічні умови, що сприяють формуванню професійної компетентності майбутніх фахівців-юристів:

- орієнтація юридичної освіти у вишах на розвиток студентів як особистості та як фахівця, здатного здійснювати професійну діяльність на високому рівні;

- адаптація змісту, організаційних форм і методів формування професійної компетентності до актуальних вимог у царині професійної діяльності фахівців-юристів;

- посилення самостійної діяльності студента щодо оволодіння окремими способами пізнавальної діяльності з метою набуття високого рівня професійної компетентності.

З урахуванням результатів, отриманих у формувальних експериментах, автори виявили психологічні особливості формування професійної компетентності майбутніх юристів: професійна компетентність майбутніх юристів визначається характеристиками стилю діяльності, тобто когнітивним стилем діяльності юриста, а саме: гнучкістю когнітивного контролю, ґендерною незалежністю, широтою охоплення правничої діяльності, широтою сканування необхідної інформації, когнітивною складністю правничої діяльності та когнітивною складністю правничої діяльності.

Перспективним завданням є вивчення питання щодо взаємного впливу запропонованих функцій юридичної діяльності на формування професійної компетентності майбутніх юристів-практиків. Особливу увагу слід приділити питанню щодо психологічних особливостей та умов участі студентів у правничій діяльності в міру інтеґрації вищої освіти в європейський та світовий освітній простір. Перспективним видається проведення спеціальних досліджень, спрямованих на виявлення психологічних особливостей у формуванні професійної компетентності, яка є засадничим компонентом професійної культури майбутніх юристів.